

Hollanda Kraliyeti

**KADIN VE KIZ ÇOCUKLARININ
ADALETE ERİŞİMİNİ GÜÇLENDİRMEK İÇİN
İNSAN HAKLARI SAVUNUCUSU
AVUKATLARIN MESLEKİ KAPASİTELERİNİN
GELİŞTİRİLMESİ PROJESİ**

www.vanbarosu.org.tr

*Bu proje Hollanda Büyükelçiliği MATRA
hibe programı tarafından desteklenmektedir.*

İnsan Hakları Savunucuları için İzleme ve Belgeleme El Kitabı

Bu çalışma, İnsan Hakları Derneği (İHD), Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (FİDH) ve İşkenceye Karşı Dünya Örgütü (OMCT) iş birliğinde ve Avrupa Birliğinin desteği ile Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) tarafından yürütülen *İnsan Hakları Aktörlerinin Salgın Sonrası Dönemde Taban Merkezli Bir Yaklaşımla Korunması ve Desteklenmesi Projesi* kapsamında hazırlanmıştır. İçerik Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın sorumluluğundadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VAKFI, 2022
Mithatpaşa Cad. 49/11 Kızılay 06420 Ankara
Tel: (312) 310 66 36 • Faks: (312) 310 64 63
tihv@tihv.org.tr • www.tihv.org.tr

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türk Medeni Yasası'na göre kurulmuş, hükümet dışı ve bağımsız bir kuruluştur. Statüsü 30 Aralık 1990 tarihli ve 20741 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

İZLEME VE BELGELEMeye GİRİŞ 1

1. Kavramsal ve Tarihsel Perspektif
2. İzleme ve Belgeleme Nedir?
3. İnsan Hakları Alanında İzleme ve Belgelemenin Üç Sacayağı

İKİNCİ BÖLÜM

İZLEME VE BELGELEMENİN TEMEL İLKELERİ 8

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZLEME SÜRECİNİN YAPILANDIRILMASI 11

1. Araştırma ve Denetleme
2. İzleme Türleri
3. İzleme Sürecini Planlamak

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OLGU-TESPİT ÇALIŞMALARI 17

1. Olgı-Tespit Çalışması İçin Sahaya Çıkmak
2. Olgı-Tespit Araştırmalarında Karşılaşılan Güçlükler ve Olası Çözümleri

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÖRÜŞME İLKELERİ VE TEKNİKLERİ 24

1. Görüşmeyi Yapılandırmak
2. Travma Farkındalığı
3. Travmaya Maruz Kalmış Kişilerle Görüşmede Riskler ve Güçlükler

ALTINCI BÖLÜM

MASABAŞI İZLEME TEKNİKLERİ 29

1. Kayıt Protokolü
2. Standart Formlar
3. Kontrollü Sözlükler

YEDİNCİ BÖLÜM

RAPORLAMA 33

1. Genel Raporlama İlkeleri
2. Rapor Türleri
3. Raporun Yapısı
4. Raporun Paylaşımı Sonrası Yürütülecek Çalışmalar

KAYNAKÇA 40

BİRİNCİ BÖLÜM

İZLEME VE BELGELEMeye GİRİŞ

1. Kavramsal ve Tarihsel Perspektif

İnsan haklarının tarihi, bir anlamda, şiddet ve baskı pratiklerinin tarihidir. Her insanın tüm diğer hususiyetlerinden bağımsız olarak salt insan olmasından kaynaklanan evrensel ve vazgeçilmez haklara sahip olduğu düşüncesi, insanlığın çok çeşitli baskı, şiddet ve zulüm pratiklerine karşı verdiği toplumsal ve siyasal mücadeleler içinde şekillenmiştir. Dolayısıyla insan hakları mücadelesi, insanlığın şiddet deneyimlerini —bu deneyimlerin bir daha yaşanmaması adına— evrensel ilkelere dönüştüren, kurucu ve değer yaratıcı bir mücadeledir.

Belgeleme, insan hakları mücadelesinin temel unsurları arasında yer alır. Zira insan hakları ihlalleriyle hesaplama, ihlalcilerin cezalandırılmasını sağlama ve benzer ihlallerin tekrar yaşanmamasını teminat altına alma yönündeki çok boyutlu çabaların hepsi de hakikatin ortaya çıkarılmasına ve ihlallerin belgelenmesine bağlıdır.

İnsan hakları ihlallerinin belgelenmesi, 20. yüzyılın siyasal şiddet deneyimleri sonrasında başlayan tanıklık toplama pratikleri bağlamında ortaya çıktı. 1915 Ermeni Soykırımı'nın ardından Ermeni aydın ve yazarlar, hayatta kalanlarla birebir görüşmeler yaparak çok sayıda tanıklık topladılar. Bu çaba, bir yandan yaşananları kayıt altına alarak unutulmamasını sağlama, yani "arşiv" ve "hafıza" oluşturma; diğer yandan da "hakikat"ın ne olduğunu kanıtlarıyla ortaya koyarak insanlığın geri kalanına duyurma, yani "kamuoyu" oluşturma amacı güdüyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yahudi Soykırımı'na (Holokost) ilişkin son derece kapsayıcı ve ayrıntılı belgeleme çalışmaları yapıldı. Bu çalışmalar, insan hakları mücadelesi açısından yol gösterici olan iki şiarı dayanıyordu: Unutmamak ("hatırlama sorumluluğu") ve tekrarlanmasına izin vermemek ("bir daha asla"). Nazi toplama kamplarından sağ kurtululardan bazıları —örneğin eserleri Türkçeye de çevrilmiş olan Primo Levi ve Jean Améry— kendi tanıklıklarını kaleme alarak yayınladılar ve böylece maruz kaldıkları dehşetin mahiyetini ve izlerini birinci elden irdelediler.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tanıklık toplama ve belgeleme çalışmalarının üç ekseninde geliştiğini söylemek mümkün.

- Hukuksal yargılama: Tanıklıkların savaş sonrası ceza yargılamalarında kullanılması ve faillerin cezalandırılmasında rol oynaması.
- Siyasal eleştiri: Geçmişle yüzleşmenin salt yaşanıp bitmiş bir geçmişe dair hukuksal hesaplama olmadığı, aynı zamanda geçmişin burada ve şimdi devam eden etkileriyle ilgili siyasal bir hesaplama gerektirdiği anlayışı.
- Kurumsallaşma: Tanıklık toplama ve belgeleme çalışmalarının sivil toplum bağlamında kurumsallaşması ve bu alana özgülenmiş örgütlerin ve arşivlerin oluşumu.

Primo Levi, *Bunlar da mı İnsan?*,
çev. Zeyyat Selimoğlu, Can
Yayınları, 2018.

Jean Améry, *Suç ve Kefaretin
Ötesinde*, çev. Cemal Ener, Metis
Yayınları, 2022

Hakikat inşası

İnsan toplumlarında yaşanan “olay”lara ilişkin hakikatler —yani en kısa tarifiyle kimin kime ne yaptığına ilişkin hakikatler— son derece “kırılgan” bir nitelik taşırlar. Kimin kime ne yaptığı hiç açığa çıkmayabileceği gibi, hakikat failer tarafından karartılabilir veya tahrif ve tahrip edilebilir.

Olaylara dair hakikatin öğrenilmesi, bu nedenle, “tanık”ların varlığına ve “olgu-tespit” çalışmalarına (örneğin ruhsal ve fiziksel muayene, olay yeri incelemesi, kanıt toplama vb çalışmalara) bağlıdır. Diğer bir deyişle, olmuş bitmiş bir olaya ilişkin hakikat ancak geriye doğru sürdürülen nesnel bir soruşturma yoluyla açığa çıkartılabilir.

Hakikatin tüm yönleriyle açığa çıkartılmasını amaçlayan bu sürece “hakikat inşası” denir. Hakikat inşası bir “belgeleme” çalışmasıdır.

2. İzleme ve Belgeleme Nedir?

İnsan hakları mücadelesi elbette farklı veçheleri olan çok boyutlu bir mücadeledir. Buradaki konumuz açısından ise bu mücadelenin özellikle iki veçhesini vurgulamakta fayda var:

- ihlallere ilişkin hakikatin ortaya çıkarılması, failerin cezalandırılması ve adaletin tesisi çabası olarak insan hakları mücadelesi;
- yasaların, kurumların ve uygulamaların insan haklarına uygunluk açısından değerlendirilmesi, böylece devlet organlarının denetlenmesi ve hesap verilebilirliğin sağlanması mücadelesi olarak insan hakları mücadelesi.

İzleme ve belgeleme, insan hakları mücadelesinin bu her iki veçhesi açısından da kritik önem taşır. İnsan hakları savunucuları düzenli olarak izleme ve belgeleme çalışmaları yaparlar. Bu çalışmaların insan hakları mücadelesi açısından sağladığı özgül faydalar şöyle sıralanabilir:

- hak ihlallerini görünür kılar ve hakikati açığa çıkartır,
- ihlallerin önlenmesine katkı sağlar,
- ihlale uğrayanların korunmasına yardımcı olur,
- onarım ve rehabilitasyon imkanı yaratır,
- cezasızlıkla mücadeleyi ve adaleti tesis etmeyi mümkün kılar,
- devlet organlarının denetlenmesi ve yükümlülüklerin kontrolü işlevi görür,
- yapısal veya uygulamaya dair sorunların tespit edilerek bunların giderilmesine ve böylece hakların geliştirilmesine katkıda bulunur,
- tarihe kayıt düşülmesini sağlar.

Peki ama tam olarak nedir “izleme” ve “belgeleme” dediğimiz etkinlik veya etkinlikler? İnsan hakları literatüründe bu terimlerin her zaman aynı biçimde tanımlanmadığını, terimlere yüklenen anlamın bağlama göre değişebildiğini ve zaman zaman daha “dar” veya daha “geniş” tanımların kullanıldığını görüyoruz. Elinizdeki çalışmada benimsenen tanımlar kısaca şöyle ifade edilebilir.

İzleme, bir ülkedeki mevzuat, kurum ve uygulamaların uluslararası insan hakları standartlarına uygun olup olmadığını saptamak üzere gerçekleştirilen sistematik bir bilgi toplama faaliyetidir. İnsan haklarının izlenmesi birbirinden çok farklı biçimlerde gerçekleştirilebilir; örneğin “masabaşı”nda yapılabileceği gibi (**bkz. 6. Bölüm**) sahada yürütülen “olgu-tespit” çalışmaları yoluyla da yapılabilir (**bkz. 4. Bölüm**).

Belgeleme ise toplanan bilginin kolayca erişilmesi ve ilgili taraflarla paylaşılması amacıyla sistematik olarak kaydedilmesi ve düzenlenmesi sürecini ifade eder. Belgeleme sadece varolan belgelerin derlenmesi olarak değil, alanda yürütülen olgu-tespit faaliyetlerinin sonuçlarının kaydını ve raporlanmasını da içerir.

İzleme ve belgeleme çalışmaları, insan hakları savunucularının ya da duruma/soruna müdahale etmesi istenen diğer tarafların daha sonraki eylemlerinin temelini oluştururlar. Diğer bir deyişle, verili koşulların insan hakları ilkeleri doğrultusunda dönüştürülmesini mümkün kılarlar. İzleme ve belgeleme çalışmaları, bu nedenle, bizzat insan hakları savunuculuğu veya insan hakları aktivizmidir. Öte yandan, insan hakları savunuculuğunun sadece izleme ve belgelemeden ibaret olmadığı, izleme ve belgeleme çalışmalarının insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini öngören bir “müdahale mantığı” taşıması gerektiği de unutulmamalıdır.

3. İnsan Hakları Alanında İzleme ve Belgelemenin Üç Sacayağı

Günümüzde insan hakları alanındaki izleme ve belgeleme çalışmalarının üç sacayağı olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar, sırasıyla, “insan hakları standartları”, “toplumsal cinsiyet perspektifi” ve “bilimsel yaklaşım”dır. Aşağıda bu başlıklara biraz daha yakından bakıyoruz.

3.1. İnsan Hakları Standartları

İzleme ve belgeleme çalışması, ister istemez, “olan” ve “olması gereken” arasında bir karşılaştırma yapmayı gerektirir. Bir ülkedeki yasaları, kurumsal pratikleri ve hükümet politikalarını insan hakları açısından değerlendirmek için, bir yandan mevcut duruma (“olan”), diğer yandan da uluslararası insan hakları standartlarına (“olması gereken”) bakarak karşılaştırma yaparız.

İnsan hakları, devletlerin temel özgürlüklere ve insan haysiyetine yönelik müdahalelerine karşı bireyleri ve grupları koruyan evrensel olarak geçerli yasal teminatlardır (BM 2001). Bu teminatlar bir bütün olarak alındığında insan hakları hukukunu oluştururlar ve devletleri bazı şeyleri yapmakla, bazı

İnsan hakları savunucusu kimdir?

İnsan hakları savunucusu olmak için özel bir “şart” (örneğin kişinin bir insan hakları örgütünde çalışması veya belli bir mesleki uzmanlığa sahip olması gibi bir şart) gerekmez. Birleşmiş Milletler’in 1998 tarihli İnsan Hakları Savunucuları Bildirgesi, eğer istersek hepimizin savunucu olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte insan hakları savunuculuğunun bazı temel “ölçüt”leri vardır ve aynı Bildirge savunucuların hakları kadar sorumlulukları da olduğuna dikkat çekmektedir. Bu ölçütler üç başlık altında toplanabilir:

- Amaç unsuru: İnsan hakları savunucularının etkinlikleri açıkça insan haklarını korumaya veya geliştirmeye yönelik olmalıdır.
- Yöntem unsuru: İnsan hakları savunucularının bütün eylemleri barışçıl olmalıdır. İnsan hakları savunucuları herhangi bir biçimde şiddete başvuramazlar ve zor kullanamazlar.
- Evrensellik unsuru: İnsan hakları savunucuları, bütün insan haklarını herkes için savunmalıdırlar. Belirli kesimlerin sözcülüğünü üstlenmiş kişiler, bir yandan kimi hakları inkâr ederken aynı zamanda insan hakları savunucusu olma iddiasında bulunamazlar.

Daha detaylı bilgi için bakınız:

BM İnsan Hakları Savunucuları Bildirgesi (1998)
<https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Defenders/Declaration/DeclarationHRDTurkish.pdf>

BM İnsan Hakları Yük. Kom., 29. Bilgi Notu (2004)
http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/04/bm_savunucular.pdf

şeyleri de yapmaktan kaçınmakla yükümlü kılabilir. İnsan hakları hukuku, devletlerin yapıp etmelerini kendisine bakarak değerlendireceğimiz bir standartlar bütünüdür.

Uluslararası insan hakları hukukunda ve ulusal mevzuatta tesis edilmiş olduğu biçimiyle insan hakları standartlarının bilinmesi, izleme ve belgeleme çalışmasının temelinde yer alır. Çalışmanın amacı ister geçmişte olmuş bir olaya dair hakikatin ortaya çıkarılması, isterse devam eden bir sürecin veya mevcut durumun izlenmesi olsun, izleme ve belgeleme yapan insan hakları savunucuları ihlalleri tespit edebilmek ya da devlet organlarının ve yetkililerin yapıp etmelerinde insan haklarından kaynaklı yükümlülükler uygun davranıp davranmadıklarını değerlendirebilmek için çalışma konusuyla ilgili uluslararası normlara ve ulusal mevzuata mümkün olduğunca detaylı bir biçimde vakıf olmalıdırlar.

Ayrımcılığın farkında olmak

Eşitlik ilkesine mutlak saygı, insan hakları bakış açısının olmazsa olmaz gereğidir. Ayrımcılık, bu ilkenin kökten reddi anlamına gelir.

İzleme ve belgeleme yaparken, etnik kimlik, cinsel yönelim ve cinsiyet kimlikleri, dinsel inanç vb. bakımlardan ayrımcılığa uğrama riskiyle karşı karşıya olan tüm grupların maruz kaldıkları ihlallere dair bilgi ve belgeler ayrıca değerlendirilmelidir. Ayrımcılığın farkında olmak, bu grupları özel olarak hedef alan ihlallerin belirlenmesi açısından asli bir önem taşır.

Örneğin bir bölgede, belli bir etnik gruptan olan kişilerin daha fazla gözetim altına alınması ya da işkenceye uğramasıyla ilgili bir iddia, bu gruba yönelik belgelenmiş ihlallerin nüfus içindeki oranı ya da diğer gruplarda görülme sıklığıyla karşılaştırılarak kanıtlanabilir.

İnsan hakları standartları konusunda savunucuların başvurabilecekleri başlıca kaynaklar şunlardır:

- Birleşmiş Milletler'in (BM) insan hakları rejimini oluşturan başlıca bildirge ve sözleşmeler,
- BM Sözleşme Komiteleri tarafından hazırlanan ve ilgili sözleşmelerdeki maddelerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair açıklamalar içeren "yorum belgeleri" ve "bilgi notları",
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS),
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları.

BM insan hakları rejimini oluşturan başlıca bildirge ve sözleşmeler

- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
- Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
- Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme
- Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme
- Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1967 tarihli Protokol
- Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
- İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlıkdışı veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme
- Çocuk Haklarına İlişkin Sözleşme
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
- Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme

İnsan hakları normları

- bir bütün oluşturur,
- insan haysiyetinin korunmasını amaçlar,
- hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm insanları kapsamı bakımından evrenselidir,
- uluslararası geçerlilik taşıyan yasal düzenlemelerle teminat altına alınmıştır,
- devletleri ve devlet adına hareket eden kişileri yükümlü kılar.

İnsan hakları normları, öncelikle ve esasen devletlerin yapması ve yapmaması gereken şeyleri belirleme amacı taşımakla birlikte, potansiyel olarak insan hakları ihlalcisi olan devlet-dışı örgütlü aktörlere de uygulanabilir (örneğin belli bir coğrafi bölgede hakimiyet kurmuş silahlı gruplar, şirketler, uluslararası finans kuruluşları vb).

3.2. Toplumsal Cinsiyet Perspektifi

İzleme ve belgeleme çalışmaları, tüm ayrımcı uygulamalarla keşimsel bir nitelik taşıyan cinsiyet temelli ayrımcılığa, dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğine duyarlı bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Toplumsal cinsiyet perspektifi, özellikle toplumsal statü ve erkteki cinsiyete dayalı farklılıklara odaklanır ve bu tür ayrımcılığın kadınlar ve LGBTİ+ bireyler üzerindeki etkilerini dikkate alır. İnsan hakları alanındaki izleme ve belgeleme süreçlerinde, hem toplumsal cinsiyet rollerine dayalı hem de cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği farklılaşmasına dayalı ihlallere, dışlama/değersizleştirme pratiklerine ve ayrımcılık örüntülerine duyarlı bir yaklaşım izlenmelidir.

Araştırmalar belli bir etnik veya dini gruba, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine yönelik ayrımcılık pratiklerini kadınların daha ağır yaşadığını göstermektedir. Kadınların ihlal deneyimleri, bilimsel bilgi üretimi dahil olmak üzere belgeleme ve izleme faaliyetlerinde özel bir planlama ve çalışma yapılmadıkça ihmal edilebilmektedir. Örneğin işkenceye maruz kalanlar hakkında toplanan bilginin sistematik olarak toplumsal cinsiyete göre analiz edilmediği dönemlerde, kadınların elektrik verme, falaka vb. "ağır" işkence yöntemlerine çok fazla maruz kalmadığı düşünülmekteydi. Son on yılda ise verilerin toplumsal cinsiyete göre tabakalanarak sunulması, bu konudaki bilgi birikiminin farklılaşmasına ve zenginleşmesine neden olmuştur. Ayrıca savaşta, hapisanelerde, gözaltılarda uygulanabilen taciz ve tecavüz gibi şiddet pratiklerinin, kadınları ve LGBTİ+ bireyleri çok daha yoğun bir biçimde hedef aldığı unutulmamalıdır.

BM İnsan Hakları İhlallerini İzleme ve Belgeleme Rehberi ihlallerin cinsiyete özgü yönlerini ve doğrudan kadınlara yönelik insan hakları ihlallerini tanımlamak için toplumsal cinsiyet analizinin kullanılmasını önermektedir. İster masa başında ister alanda bilgi toplarken kadın ve erkeklerin temsiliyetinin eşit olmasına, LGBTİ+ bireylerin deneyimlerinin mercek altına alınmasına dikkat edilmeli; toplanan bilginin analizinde toplumsal cinsiyet ayrı bir değişken olarak ele alınıp tabakalanmalı; rapor hazırlanırken, alınacak önlemler belirlenirken ve konuyla ilgili politika geliştirme süreçlerinde toplumsal cinsiyete, cinsel yönelim ve kimliğe dayalı talepler vurgulanmalıdır.

Uluslararası belgeler

- Birleşmiş Milletler (BM) Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi Ek İhtiyari Protokol
- Birleşmiş Milletler Pekin Deklerasyonu
- Birleşmiş Milletler Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme
- Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)

3.3. Bilimsel Yaklaşım

İzleme ve belgeleme çalışmalarının amacına ulaşabilmesi ve diğer savunuculuk faaliyetlerine dayanak oluşturabilmesi için sürecin bilimsel yaklaşıma uygun yöntemlerle ve ulaşılan sonucun nesnelliğini teminat altına alacak şekilde yapılandırılması gerekir. İnsan hakları savunucuları, kuşkusuz, bilim insanı veya bilimsel araştırmacı olmak zorunda değildirler. Buna karşılık, bilimsel araştırmacı olmadan da “bilimsel yaklaşım”ın bazı kılavuz ilkelerini takip edebilirler ve etmelidirler.

Örneğin bir ihlal vakasını izlediğimizi ve kayıt altına almaya çalıştığımızı varsayalım. Böyle bir çalışma, temel olarak, “kim”, “kime”, “ne zaman”, “nerede”, “nasıl”, “niçin” ve “ne yaptı” sorularının yanıtlanmasını gerektirir. Diğer bir deyişle, bu soruların yanıtını araştırmamızı gerektirir. Böyle bir araştırma sürecinde —elbette vakanın kendi özgüllüklerine göre— mağdur ve tanıklarla görüşme yapabiliriz, yazılı ve görsel basın arşivlerini tarayabiliriz, dava dosyalarını, yargı kararlarını ve adli tıp raporlarını inceleyebiliriz. Tüm bunlar hakikati araştırıp ortaya çıkarma sürecinin bir parçasıdır ve ancak bilimsel yaklaşıma uygun bir tarzda yapıldığında etkili olabilir.

İzleme ve belgeleme çalışmalarında bilimsel yaklaşımın uygulanması dört başlık altında ele alınabilir:

- ilkeler,
- araştırmanın sınırlanması,
- araştırma teknikleri,
- doğrulama standartları.

İlkeler: Hakikatin tüm yönleriyle ortaya çıkarılabilmesi, araştırma sürecinde “tarafsızlık”, “nesnellik” ve “tutarlılık” ilkelerine uygun davranılmasına bağlıdır. Tarafsızlık, hakikat araştırmasının kişisel yakınlıklar, ideolojik eğilimler ve çok çeşitli önyargılar aracılığıyla sekteye uğramasını engeller. Nesnellik, bulgularımızın ve yaptığımız değerlendirmelerin öznel görüşlerimize değil, somut verilere dayanmasını sağlar. Tutarlılık ise araştırma sürecinin başından sonuna kadar aynı standartların kullanılması anlamına gelir. Bu ilkeler hakkında daha ayrıntılı bilgi için **bkz. 2. Bölüm**.

Araştırmanın sınırlanması: Herhangi bir araştırmanın sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için sınırlarının baştan belirlenmiş olması gerekir. Sınırları belli olmayan bir araştırma yapılamaz. Araştırmanın sınırlandırılması öncelikle “konu”, “amaç” ve “kapsam”ın belirlenmesini gerektirir. Örneğin mahpusların sağlık hakkına erişimiyle ilgili olarak (konu), yaşanan ihlallerin ve sorunların yapısal nedenlerini ortaya çıkarmak üzere (amaç), F-tipi cezaevlerine odaklanan (kapsam) bir araştırma tasarlayabiliriz. Konu, amaç ve kapsamın belirlenmesine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için **bkz. 3. Bölüm**.

Araştırma yöntemleri: Araştırmada nasıl bir yöntem izleneceği, araştırmanın konusu, amacı ve kapsamına bağlıdır. İzleme ve belgeleme yapan insan hakları savunucuları, yürüttükleri araştırmanın sınırlarına bağlı olarak, nicel, nitel ve karma araştırma yöntemleri kullanabilirler. “Nitel araştırma yöntemleri” gözlem, görüşme ve metin analizi gibi nitel veri toplamaya uygun teknikleri içerir. “Nicel araştırma yöntemleri” ise olgu ve olayları ölçülebilir ve sayısal olarak ifade edilebilir bir şekilde ortaya koyan teknikleri içerir.

Nitel araştırma teknikleri

- Mülakat
- Odak grup görüşmesi
- Belge incelemesi
- Dava takibi
- Film ve fotoğraf
- Söylem analizi
- Saha gözlemleri
- Literatür tarama

Nicel araştırma teknikleri

- Veri kayıt sistemleri
- İstatistik
- Anket
- Haritalama

Doğrulama standartları: Araştırma sürecinde topladığımız verinin güvenilirliği doğrulanabilir olmasına bağlıdır. Doğrulanmamış verilerin “iddia” niteliğinde olduğu unutulmamalıdır. Sık kullanılan doğrulama araçları arasında tıbbi raporlar, fotoğraflar, video görüntüleri, gözaltı ve hastane kayıtları, mahkeme tutanakları, resmi belgeler ve STK’ların hazırladığı raporlar sayılabilir. Doğrulama “kanıt” değeri taşıyan bu tür belge ve kaynaklar ile yapılamıyorsa, benzer öykülerin varlığı da doğrulama karinesi olarak kullanılabilir. Vaka bazında doğrulamanın imkansız olduğu durumlarda, bilinen ihlal ve kötüye kullanım kalıplarına bakılarak öykünün inandırıcılığı değerlendirilebilir.

Araştırmacı yanlılığına dikkat!

Araştırmacı, kendisinin de yanlı olabileceğinin farkında olmalı, aşağıdaki sorular uyarınca kendisini değerlendirmelidir:

- Neyi gözlemeyi tercih etti, neyi görmezden geldi?
- Neyi “veri” olarak kabul etti?
- Neyi analiz etmeyi tercih etti?
- Neyi raporlamayı tercih etti?
- Bireysel ve kurumsal/örgütsel değerleri neler?
- Cinsiyeti, etnik kökeni, dini vb. önyargıları neler?

İKİNCİ BÖLÜM

İZLEME VE BELGELEMENİN TEMEL İLKELERİ

İnsan hakları savunucuları izleme ve belgeleme yaparken belli ilkeler uyarınca hareket etmek, yani tüm yapıp etmelerini bu ilkeler doğrultusunda düzenlemek zorundadırlar. Söz konusu ilkelerin her durumda ve durumun özgül gerekleri çerçevesinde gözetilmesi hem savunuculuk etiğinin parçası hem de hakikat inşasının gereğidir.

İzleme ve belgelemenin ilkelerini üç asli değer etrafında gruplandırabiliriz. Bu değerler “özen”, “hakikat” ve “hesap verilebilirlik”tir. En genel haliyle, “özen” odaklı ilkeler savunucuların başkalarıyla ilişkilerindeki etik yükümlülöklere; “hakikat” odaklı ilkeler hakikatin ortaya çıkarılması için uyulması gereken kurallara; “hesap verilebilirlik” odaklı ilkeler ise savunuculuğun örgütsel pratiklerine atıfta bulunur. Ancak unutulmamalıdır ki bu ilkeler bir “bütün” oluştururlar.

1. Zarar vermemek

- Her türlü hakikati açığa çıkarma faaliyeti öncelikle hak ihlallerine uğramış kişi ya da grupların yararını gözetmelidir. İnsan hakları savunucuları, her şeyden önce, ihlale uğramış veya potansiyel olarak uğrayabilecek durumda olanlara karşı sorumludurlar.
- İnsan hakları savunucuları hak ihlaline uğrayanların ve tanıkların yaşamını, fiziksel ve psikolojik güvenliğini, özgürlüğünü ve iyilik halini tehlikeye atacak biçimde davranamazlar.
- Hak savunucuları bir ihlali araştırırken temas kurdukları insanların güvenliğini garanti altına alacak durumda olmayabilirler; fakat yaptıkları veya yapmadıkları şeylerin bu kişiler için güvenlik riski oluşturmamasına azami özen göstermelidirler.
- Belgeleme yapanlar bir bütün olarak insan hakları mücadelesine ve adına hareket ettikleri organizasyona zarar vermemeye de özen göstermelidir.

2. Güvenilirlik

- Mağdurların, tanıkların ve bilgi edinmede işbirliği yapılan diğer kişilerin güvenini kazanmak zorunluluktur.
- Elde edilen bilginin nasıl korunacağı ve kullanılacağı, kimlerle paylaşılacağı ve paylaşılmayacağı, güç ve olanaklar ölçüsünde yapılabilecekler açıkça ve anlaşılır biçimde anlatılmalı, kişilerin oluru alınmalıdır.
- Yerine getirilemeyecek hiçbir söz verilmemelidir ve verilen sözlerin hepsinin takibi yapılmalıdır.
- “Bilgilendirilmiş onam” alınmış olsa bile bilginin üçüncü taraflara açıklanmasının olası etkilerinin her durum ve koşulda tekrar tekrar değerlendirilmesi gerekir.

3. Mahremiyete saygı

- Hak savunucuları, mağdurların, işbirliği yaptığı kişilerin, tanıkların ve topladığı bilgilerin mahremiyetine saygı göstermek zorundadır.
- Mahremiyet, sunduğu korumanın yanı sıra, hak savunucularının güvenilirliğini, bilgi toplama faaliyetlerinin bütünlüğünü ve çalışmaların etkililiğini artırır.

4. Hakikate bağlılık

- Temel amaç yadsınamaz biçimde hakikati açığa çıkarmaktır.
- Bu nedenle hak ihlallerini araştıran, bilgi ve belge toplayan hak savunucuları araştırma yönteminin, bilgi toplama ve değerlendirme sürecinin doğruluğunu garanti altına aldığından emin olmalıdır.
- Savunucular, her türlü spekülasyondan uzak durmalı, herhangi bir şekilde karalama/lekeleme çabası içerisinde olmamalıdır.

5. Tarafsızlık

- İnsan hakları savunucuları kimden gelirse gelsin hak ihlali iddialarını eşit düzeyde titizlik ve gayretle incelemelidir.
- Hak savunucuları sadece insan hakları ilke ve değerlerinden yana taraftır.
- Hak savunucuları yürüttükleri tüm araştırma ve izleme çalışmalarında anayasaya, yasalara, ulusal ve uluslararası mahkeme içtihatlarına ve uluslararası insan hakları normlarına dayanmalıdır.
- Ulusal mevzuat ile uluslararası normlar çeliştiğinde uluslararası normlar esas alınır. Anayasa’nın 90. Maddesi’nin son paragrafında şöyle denir: «Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7/5/2004-5170/7md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.»

6. Nesnellik

- Hak savunucularının izleme ve araştırma sonucunda yaptıkları değerlendirmeler, kendi öznel kanaatlerine değil, nesnel verilere dayanmalıdır.
- Verilerin nesnelliği ancal izleme ve araştırma sürecinin nesnelliği ile garanti altına alınabilir. Bu nedenle, belgeleme yapan hak savunucuları yöntem seçiminde dikkatli olmalı, ulaşabildikleri

tüm kaynaklardan ilgili bilgi ve belgeleri toplamalı ve veri toplama sürecini önyargısız bir biçimde yürütmeye azami özen göstermelidir.

7. Tutarlılık

- Çalışmanın başında belirlenen tanımlara ve sınıflandırma ölçütlerine, yöntemsel yaklaşıma ve genel çerçeveye başından sonuna kadar bağlı kalınmalıdır.
- Toplanan tüm bildirimler, veriler, bilgi ve belgeler tutarlı bir şekilde aynı ölçütlerle değerlendirilmelidir.

8. Bağımsızlık

- İnsan hakları savunucuları herhangi bir hükümetten ya da başkaca bir siyasal otoriteden, insan hakları ihlallerine adı karışmış kişi veya kuruluşlardan talimat almadıklarını ya da talimatları uygulamadıklarını, işlevlerini yerine getirirken onlardan etkilenmediklerini temin etmelidirler.

9. Şeffaflık

- İnsan hakları savunucuları gizlilik içinde çalışmazlar.
- Tüm yöntem ve çalışmalar, mağdurların, elde edilen bilginin, işbirliği yapılan insanların, tanıkların güvenliğine zarar vermeyecek ölçüde, olabildiği kadar kamuya açık hale getirilmelidir.

10. Görünürlük

- Hak savunucuları izleme, gözlem, bilhassa da alan/olgu araştırmaları yaparken görünür bir varlık göstermelidir. Bu, yetkililerin hak savunucularının çalışmasından haberdar olmasını sağlar ve mağdur ve tanıkların bu bilgi ışığında savunuculara daha kolay yaklaşımlarına olanak verir.
- Görünürlük daha fazla insan hakkı ihlalinin yaşanmasında caydırıcı/önleyici olabilir.
- Savunucular, kimlik kartı, kokart, logolu şapka ve/veya önlük, izin ve yetki belgesi gibi görünürlüğü sağlayacak araçları kullanmalıdır.
- Yine de görünürlük bazı hallerde işbirliği yapılabilecek kişiler için riskler oluşturabilir. Savunucular durumu iyi değerlendirmeli ve gerekli önlemleri almalıdır.

11. Profesyonellik

- Profesyonellik, “ücretli çalışma” anlamına gelmez. Belgeleme çalışmasının, insan hakları alanına özgü norm ve teamüller çerçevesinde (bu norm ve teamüllere özen göstererek), gerekli bilgi ve yeterliliğe sahip bir şekilde ve gerektiğinde uzman desteği eşliğinde yürütülmesi anlamına gelir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZLEME SÜRECİNİN YAPILANDIRILMASI

1. Araştırma ve Denetleme

İnsan haklarının izlenmesi, elinizdeki çalışmanın 1. Bölüm’ünde verdiğimiz tanımla, bir ülkedeki mevzuat, kurum ve uygulamaların uluslararası insan hakları standartlarına uygun olup olmadığını saptamak üzere gerçekleştirilen sistematik bir bilgi toplama faaliyetini ifade eder.

İzleme faaliyeti:

- devletin insan hakları alanındaki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğine odaklanır;
- uluslararası insan hakları standartlarını referans olarak alır;
- ihlallerin ve sorunların tespit edilmesi yoluyla insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine katkı sağlar.

İzlemenin iki temel işlevi vardır. Bunları “araştırma” ve “denetleme” işlevleri olarak adlandırabiliriz.

“Araştırma” işlevi, belirli bir yerde ve zamanda, belirli bir hakkın kullanımı bakımından, yöntemi ve sınırları önceden belirlenmiş bir tarzda bilgi toplanması yoluyla gerçekleştirilir. İnsan hakları savunucuları böylelikle hak ve özgürlüklerin ne ölçüde kullanılabildiğini, nerelerde ve kimler tarafından ihlal edildiğini, ihlallere eşlik eden örüntüleri vb. tespit ederek mevcut durumun —tabiri caizse— fotoğrafını çekmiş olurlar. Örneğin tek bir ilde veya ülkenin bütününde bir yıllık bir süre boyunca toplantı ve gösteri özgürlüğü ihlallerini basın taraması yoluyla izleyebiliriz. Böyle bir izleme çalışması, bu özgürlüğün kullanımının hangi yollarla engellendiğini, ihlallerin sıklığını, hangi grupların ihlale daha fazla maruz kaldığını veya ihlallerin daha çok hangi konulardaki toplantı ve gösterilere yönelik gerçekleştiğini somut verilerle ortaya koyar.

İzleme, öte yandan, “denetleyici” bir işleve de sahiptir çünkü karar vericilerin ve uygulamacıların yaptıkları veya yapmadıkları şeylerin insan hakları normları açısından kayıt altına alınması anlamına gelir. Kamu gücünü kullanan kişi ve kurumların, insan hakları savunucuları tarafından izlendiklerini, yaptıkları veya yapmaktan kaçındıkları şeylerden ötürü sorumlu tutulabileceklerini bilmeleri, normlara uyma konusunda onları daha özenli davranmaya zorlar. İzlemenin bu denetleyici işlevi, araştırma işlevinin bir sonucu olarak gelişebilir (örneğin ihlal raporlarından hareketle karar vericilere yönelik kamuoyu baskısı oluşturma) ya da bazı durumlarda tek başına ön plana çıkabilir (örneğin davaların veya seçimlerin izlenmesi).

İzleme faaliyeti insan hakları mücadelesinin asli ve zorunlu bir bileşenidir. İzleme yapmak hakların tanımını ve kapsamını her seferinde hatırlatmaya yarar ve hakların kullanımı bakımından ihtiyaç duyulan mücadele odağı, biçimi, kapsamı konusunda veri sağlar. Örneğin, sokağa çıkma yasaklarının belirli aralıklarla izlenerek raporlanması, söz konusu yasaklamaların hangi bölgelerde yoğunlaştığına tekrar tekrar işaret ederek buradaki hak ihlalinin temelinde yatan eşitsizliği görünür kılar. (TİHV’in sokağa çıkma yasaklarına ilişkin izleme raporları için bkz. <https://tihv.org.tr/sokaga-cikma-yasaklari/>.)

Bu işleviyle izleme faaliyeti hem belirli bir dönemde belirli bir alanda ve belirli bir kapsam bakımından hakların ne durumda olduğunu gösterecek, hem de söz konusu ihlallerin ortadan kaldırılması mücadelesinde güncel temel hattı belirlemeye katkı sunacak kaydı tutma faaliyetidir.

İzleme çalışması genellikle bir raporla sonuçlanır. İnsan hakları savunucuları izledikleri duruma, olaya veya sürece ilişkin bulgularıyla birlikte analiz, değerlendirme ve önerilerini de içeren raporlar hazırlarlar.

İzlemenin raporlandırılması

“İzleme bir amaçla yapılır, bu da, bir durum ya da olay karşısında ortaya konulacak eylem için bir temel oluşturmaktır. İzleme genellikle neyin yanlış gittiğini ortaya çıkarmayı ve sorunları çözmesi öngörülen çarelerin işleyip işlemediğini anlamayı amaçlar. İzlemeyi gerçekleştiren kişilerin, bu nedenle, düzenli olarak raporlar halinde bilgi üretmeleri gerekir. Bu raporlar belli bir dönemdeki olaylar ya da bulgulara ilişkin ayrıntıları içermeli ve bir dönemden öbürüne, mevcut durumda bir gelişme ya da gerileme gibi değişiklikler olup olmadığını belirten bir genel değerlendirme sunmalıdır. Yani bu raporlar bizzat izlemeyi gerçekleştiren kişilerin ya da müdahale etmesi istenen diğer tarafların daha sonraki eylemlerinin temelini oluşturur.” (Manuel Guzman ve Bert Verstappen, [İzleme Nedir?](#), s.2.)

→ Raporlama konusunda ayrıntılı bilgi için **bkz. 7. Bölüm.**

2. İzleme Türleri

İnsan hakları savunucuları tarafından yürütülen çok çeşitli izleme faaliyetleri ve bunların kapsam ve yaklaşım bakımından içerdiği farklılaşmalar göz önüne alındığında, izleme türlerine ilişkin eksiksiz bir sınıflandırma yapmanın kolay olmadığı baştan teslim edilmelidir. Bununla birlikte, kuşatıcı olma iddiası taşımaksızın, insan hakları savunucularının yaygın olarak kullandıkları iki temel izleme türü olduğunu söyleyebiliriz:

- ihlallerin izlenmesi,
- yasaların, siyasetlerin ve kurumsal düzenlemelerin izlenmesi.

Bu iki izleme türü, farklı odak ve yaklaşımlara dayanmakla birlikte, ülkedeki insan hakları durumunu genel olarak tasvir ve tahlil etmek açısından birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

2.1. İhlallerin izlenmesi

Devletlerin insan haklarına ilişkin yükümlülüklerine —saygı gösterme, koruma ve yerine getirme yükümlülüklerine— aykırı davrandığı veya bu yükümlülükleri yerine getirmekte başarısız olduğu tüm durumlar, doğrudan veya dolaylı bir biçimde insan hakları ihlallerini oluşturur. Bu ihlallerin izlenmesi, insan hakları savunucularının temel ve vazgeçilmez faaliyetlerinden biridir.

İhlal odaklı izleme faaliyeti, yaygın olarak iki farklı biçimde gerçekleştirilir.

Bunlardan ilki tek bir olayın mercek altına alındığı “vaka izlemesi”dir. İnsan hakları savunucuları, örneğin, bir yaşam hakkı ihlalinin olası faillerine karşı açılmış bir davayı sistematik olarak takip edip raporladıklarında vaka izlemesi yapmış olurlar.

İhlal odaklı izlemenin diğer biçimi ise önceden belirlenmiş mekânsal ve zamansal sınırlar dahilinde bir hak veya hak grubuna yönelik ihlallerin izlenmesidir. Bu tür bir izleme çalışmasında, mercek altına aldığımız hak veya hakların ihlal edildiği her seferde, baştan belirlemiş olduğumuz kapsamın gereksinimine göre izleme yaparız ve ihlalin gerçekleştiği duruma dair bilgi ve belgeleri kaydederiz. Böylece çalışmanın konusu olan hak ya da hakların belirlenmiş süre ve alanda kaç kez, nasıl, kimler

tarafından ihlal edildiğinin ve ihlale maruz kalanların bir bilançosunu çıkarabiliriz. Bu türden bir izleme faaliyetinin odağında tek bir hak olabileceği gibi, birden fazla hak ve özgürlük de olabilir.

Devletlerin yükümlülükleri ve insan hakları ihlalleri

İnsan haklarına ilişkin olarak devletin üç temel yükümlülüğü vardır:

- saygı gösterme yükümlülüğü,
- koruma yükümlülüğü,
- yerine getirme yükümlülüğü.

Saygı gösterme yükümlülüğü, “negatif” bir yükümlülüktür. Diğer bir deyişle, devletin “doğru şeyleri yapması”nı değil, “yanlış şeyleri yapmaması”nı gerektirir. İnsan haklarına saygı göstermek, öncelikle, bu hakları çiğnememek demektir. Örneğin işkence, yasadışı infaz, keyfi gözaltı, barişçıl gösterilerin engellenmesi ve/veya şiddet yoluyla dağıtılması gibi uygulamalar, devletin insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğüne aykırı davranmasından kaynaklı insan hakları ihlalleridir.

Koruma yükümlülüğü, “pozitif” bir yükümlülüktür. Devlet, bireylerin ya da grupların haklarının başka bireyler ya da gruplar tarafından ihlal edilmesini engellemek için gerekli tedbirleri almak zorundadır. Kadın cinayetlerinin engellenmesi için gerekli adımların atılmaması; bir etnik grup bir diğerine saldırdığında güvenlik güçlerinin müdahale etmemesi gibi durumlar, devletin koruma yükümlülüğüne aykırı davranmasından kaynaklı insan hakları ihlallerinin örnekleridir.

Yerine getirme yükümlülüğü de “pozitif” bir yükümlülüktür ve devletin kendi yetki alanındaki her birey için kişisel çabalarla karşılanamayacak ihtiyaçların karşılanmasını sağlamak üzere gerekli koşulları sağlaması anlamına gelir. Örneğin temel eğitimin herkes için bir kamu hizmeti olarak erişilebilir olmaması, devletin yerine getirme yükümlülüğüne uygun davranmada başarısız olduğunu gösterir.

2.2. Yasa, Siyasa ve Kurumların İzlenmesi

İnsan hakları izleme faaliyeti, ihlalleri olduğu kadar, yasaları, hükümetin ve yerel yönetimlerin siyasalarını ve kamu kurumlarını da mercek altına alabilir. Bu tür izleme çalışmalarında kullanılan başlıca iki yaklaşım söz konusudur.

Bunlardan ilkinde, izleme yapan savunucular “mevcut durum” a odaklanırlar. Amaç, mevcut durumun insan hakları standartları açısından bir değerlendirmesini yapmak, yasa ve siyasalardaki sorunları tespit etmek ve bunların giderilmesi için yapılması gerekenleri ortaya koymaktır. Örneğin ifade özgürlüğünün meşru olmayan biçimlerde kısıtlanmasına yol açan yasaları ve kurumsal düzenlemeleri mercek altına aldığımızda böyle bir yaklaşımı benimsemiş oluruz.

Diğer yaklaşım ise “aşamalı gerçekleştirme” yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanımında, belirli sözleşmelerle tanınmış hakların derhal değil ancak bir süreç içinde ve aşamalı biçimde tam olarak kullanılabildiği durumlarda, söz konusu hakların kullanılabilir hale gelip gelmediğinin izlenmesini ifade eder. Diğer bir deyişle, burada mercek altına alınan şey, ilgili hak ya da hakların kullanımını sağlayacak imkânların belirli bir süre içinde ne ölçüde sağlandığı ve geliştirildiğidir. Bu bakımdan aşamalı gerçekleştirme yaklaşımı görece daha uzun vadeli bir izleme faaliyetini ve mutlaka bir başlangıç durumu tespitini gerektirir. Bu yaklaşımla, örneğin, devlet okullarında din dersi dışındaki seçmeli derslerin öğrencilerin seçimine ne ölçüde sunulduğunun takibini ya da kamu kuruluşlarına ait yapı ve hizmetlerin engelli erişimine ne kadar uygun hale getirildiğinin takibini yapabiliriz.

3. İzleme Sürecini Planlamak

İzleme çalışmasının başarısı doğru yapılandırılmasına bağlıdır. Çalışmayı iyi planlayabilmek için,

- izlemenin konusu, amacı, kapsamı ve yöntemi baştan belirlenmeli;
- ve gerçekçi bir kapasite değerlendirmesi yapılmalıdır.

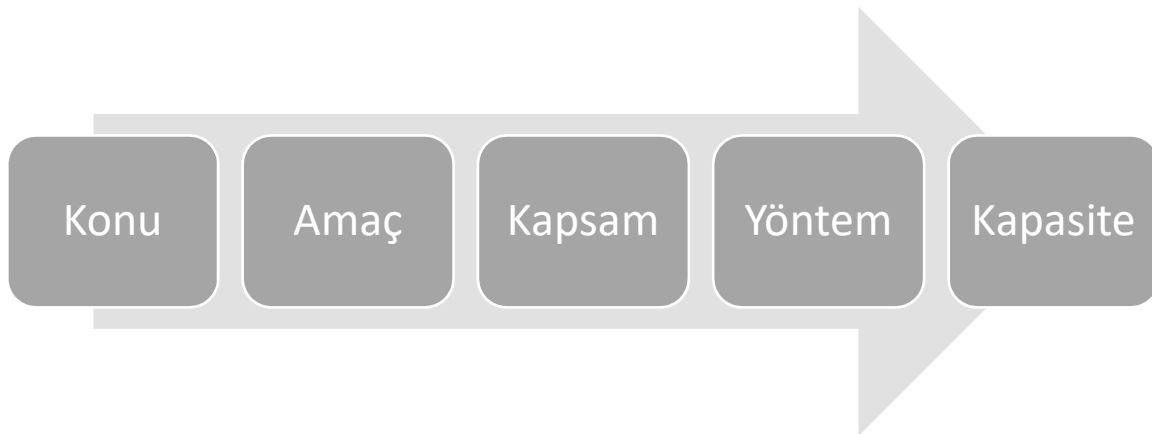
3.1. Konu

Konusu belirlenmemiş bir izleme faaliyeti düşünülemez. İzleme yapmak, her şeyden önce, neyi izleyeceğimize ilişkin net bir karar gerektirir. Konu seçimi, hem örgütsel amaçlarımız ve kapasitemizle uyumlu olmalı, hem de insan hakları alanında gerçek bir ihtiyaca tekabül etmelidir. Örneğin, eğer aynı konuda izleme yapan başka örgüt veya örgütler varsa, yapmayı planladığımız çalışmaya gerçekten ihtiyaç olup olmadığını veya mevcut izleme faaliyetlerinde ne tür eksikler olduğunu ve dolayısıyla bizim yapacağımız çalışmanın hangi ihtiyaca yanıt verebileceğini baştan değerlendirmemiz gerekir.

3.2. Amaç

İzleme çalışmasını planlarken netleştirilmesi gereken ikinci nokta, somut amacın ne olduğudur. Ne için izleme yapıyoruz? İhlallerin kaydını tutmak ve ihlalleri görünür kılmak için mi? Cezasızlıkla mücadele için mi? Uygulamadaki sorunları tespit ederek giderilmesi yönünde öneriler geliştirmek ve karar vericilere baskı oluşturmak için mi? Elbette bu sorulara verdiğimiz yanıtlar birbirinin alternatifi olmak veya birbirini dışlamak durumunda değildir ve iyi planlanmış bir izleme çalışması birden fazla amaca çeşitli biçimlerde hizmet edebilir. Yine de *öncelikli* amacımızın ne olduğunu netleştirmek, çalışmanın kapsamını, yöntemini ve ortaya çıkacak nihai ürünün (rapor, video vb.) mahiyetini belirlerken bize yol gösterecektir.

Örneğin ülke çapında bir yıl boyunca yaşanan toplantı ve gösteri özgürlüğü ihlallerine ilişkin izleme yapacağımızı varsayalım. Buradaki amacımız nicel veriye dayalı bir bilanço çıkarmak ve bunu kamuoyuna ilan etmek olabilir; veya bu ihlallerin yasalardan, mülki amirlerden ve kolluk güçlerinden kaynaklanan önlenabilir nedenlerine ilişkin olarak BM mekanizmalarına sunulacak bir gölge rapor hazırlamak da olabilir. Konu aynı olduğu halde bu iki izleme çalışmasının amaçları farklı olduğu için birbirinden farklı şekillerde yapılandırılmaları gerekir. Birinci çalışma için, örneğin, basın taraması yeterli olabilecekken, ikinci çalışma için mevzuatın incelenmesi, vaka örneklerinin mercek altına alınması ve mümkünse hem ihlal mağdurlarıyla hem de yetkililerle çeşitli görüşmelerin yapılması gerekebilir.

3.3. Kapsam

İzleme çalışmasının başında karar verilmesi gereken diğer bir husus da izlemenin kapsamıyla ilgilidir. Çalışmanın kapsamı “izlenen haklar”, “hedef gruplar”, “coğrafi yayılım” ve “süre” açısından geniş ya da dar tutulabilir.

- *İzlenen haklar*: İzleme çalışmasının kapsamı öncelikle hangi hakların izleneceğine bağlı olarak belirlenir. Örneğin sivil ve siyasal hakların tümünü kapsayan “geniş” bir izleme faaliyeti yapabileceğimiz gibi, sadece kayıp olaylarına özgülenmiş daha “dar” bir izleme faaliyeti de yapabiliriz.
- *Hedef gruplar*: Yapacağımız izleme çalışması tüm toplumu kapsayabilir ya da örneğin çocuklar, mülteciler, çalışanlar, mahpuslar gibi özel grupları mercek altına alabilir.
- *Coğrafi yayılım*: İzleme çalışması ülkenin tamamına veya bir bölümüne odaklanabilir.
- *Süre (zaman dilimi)*: İnsan hakları örgütleri rutin çalışmalarının parçası olarak yıllık raporlar yayınlarlar. Fakat izlemenin konusuna ve amacına bağlı olarak izleme süresini daha kısa veya daha uzun tutmak elbette mümkündür. Öte yandan, aciliyet taşıyan ve devam etmekte olan süreçlerin izlenmesinde zaman dilimini önceden belirlemek mümkün olmayabilir. Örneğin sokağa çıkma yasaklarının veya Boğaziçi olaylarının izlenmesi gibi durumlarda, izlemenin hangi zaman dilimini kapsayacağına önceden karar verme imkanımız yoktur. Buna karşılık, izleme sona erdiğinde ve raporlama aşamasına geçildiğinde, raporda sunulan bulgu ve verilerin hangi zaman dilimini kapsadığı mutlaka belirtilmelidir.

3.4. Yöntem

İzleme faaliyetine başlamadan önce konu, amaç ve kapsamın yanı sıra yöntemin de tespit edilmesi gerekir. Hangi yöntemsel yaklaşımı benimseyeceğimiz, izlemenin konusuna ve amacına bağlıdır.

Örneğin belirli hakların etkin kullanımını sağlamak üzere hükümetin verdiği taahhütleri yerine getirip getirmediğini izleyeceğimizi varsayalım. Bu durumda “aşamalı gerçekleştirme yaklaşımı” doğrultusunda önce başlangıç durumu tespit edilmeli, ardından belirlenen süre ve yer dahilinde hakların etkin kullanımını sağlamak için neler yapıldığı mercek altına alınmalı ve yapılanların (ya da yapılmayanların) hakların kullanımı açısından yarattığı sonuçlar incelenmelidir.

Öte yandan ihlalleri izlediğimiz bir çalışmada ise yer (bir il, bir bölge ya da ülke geneli), süre (bir ay, altı ay, bir yıl) ve hangi hak ve özgürlüklere yönelik ihlallerin kaydedileceği önceden belirlenir. Konusu ve kapsamı önceden belirlenmiş böyle bir izleme faaliyetinde, tekil olayların kayıtlarının belirli bir standart ile yapılması gerektiğinden, her bir durumun nasıl kaydedileceği de net olmalıdır.

Örneğin, ihlal odaklı izlemede, kişi güvenliği hakkının ihlaline odaklandığımızı varsayalım:

- olayın türü (keyfi gözaltı, kaçırma girişi vs.),
- yeri,
- zamanı,
- ihlale maruz kalanların kim olduğu (çocuk, sivil, siyasi aktör, hak savunucusu vs.),
- ihlalin failleri (sivil, asker, kolluk kuvveti vs.)
- ve varsa ihlal karşısında alınmış önlemler (failin gözaltına alınması, idari soruşturma ya da yargılama gibi)

konusundaki bilgileri de standart bir biçimde kaydediyor olmalıyız. Dolayısıyla olayı kaydederken cevap aradığımız sorular net olmalı, bu sorular ekseninde tutarlı bir kayıt biçimi oluşturmalıyız. Buna “kayıt protokolü” denir (daha ayrıntılı bilgi için **bkz. 6. Bölüm**).

3.5. Kapasite Değerlendirmesi

İzleme çalışması emek, zaman ve kaynak gerektirir. Çalışmayı planlarken belirlediğimiz amaca ulaşılabilmesi için kapsamımızın ve yöntemimizin kurumsal kapasitemizle uyumlu olması son derece önemlidir. Bu nedenle, çalışma öncesinde mutlaka gerçekçi bir kapasite değerlendirmesi yapılmalıdır. Bu değerlendirmede göz önüne alınması gereken belli başlı noktalar arasında şunları sayabiliriz:

- İzleme boyunca kaç kişinin, ne kadar süreyle, ne kadar emek ve zaman harcaması öngörülüyor?
- Planladığımız izleme çalışması hangi aşamada ne türden bir bilgi ve beceri seti gerektiriyor? İzlemeyi yapacak kişi veya kişiler bu bilgi ve beceri setine sahip mi veya ne ölçüde sahip?
- İzleme yapacak kişilerin ihtiyaç duyduğu bilgi ve beceri donanımını eğitim yoluyla gidermek mümkün mü? Yoksa ayrı bir uzman desteğine (örneğin hekim veya hukukçu desteğine) gereksinim var mı?
- İzleme çalışması için öngörülen mali harcama kalemleri neler? Örneğin izlemeyi yapacak kişi veya kişiler ücretli olarak mı çalışacak? İzleme faaliyeti kapsamında yolculuk yapılacak mı? Herhangi bir biçimde dışarıdan ücretli hizmet alınması gerekecek mi?
- Keza çalışma için gereksinim duyulan teknolojik donanıma sahip miyiz? Örneğin görüşme yapılacaksa kayıt cihazlarına, nicel ve nitel veri analizi için ise belli yazılımlara ihtiyaç duyabiliriz.
- Çalışma sonunda tam olarak ne tür bir ürün ortaya koymak istiyoruz? Örneğin sadece rapor mu yazılacak, yoksa video veya interaktif veritabanı gibi bir çalışmada yapılacak mı? Her halükarda, çalışma sonunda ortaya çıkacak ürünün ayrıca bütçelendirilmesi gerekiyor mu? çıkacak ürünün ayrıca bütçelendirilmesi gerekiyor mu?

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OLGU-TESPİT ÇALIŞMALARI

İnsan hakları örgütleri, hakikati ortaya koymak ve iddia edilen insan hakları ihlalleri hakkında güvenilir raporlar hazırlayabilmek için ilk elden bilgi toplarlar. Olgulara ilişkin ilk elden bilgi toplama faaliyeti, tıbbi muayeneler, mülakatlar, olay yeri incelemeleri, kurum ve mekan ziyaretleri gibi çok çeşitli yollarla gerçekleştirilir. İngilizce’de *fact-finding* denen bu faaliyetler bütünü, elinizdeki rehberde “olgu-tespit” olarak adlandırılıyor.

Olgu-tespit çalışmalarının bazıları —örneğin tıbbi muayeneler veya başvuru mağdurlarla görüşmeler— insan hakları örgütlerinin kendi mekanlarında gerçekleştirilebilir. Öte yandan, insan hakları savunucuları olgu-tespit faaliyetlerini çoğunlukla “dışarıda”, yani “sahaya çıkarak” yürütürler. Bu saha çalışmalarında doğrudan gözleyerek, mağdur ve tanıklarla konuşarak, fiziksel kanıt toplayarak tespit yapılır. İnsan hakları örgütlerinin en sık gerçekleştirdiği saha çalışmaları arasında şunlar sayılabilir:

- gözaltı merkezlerinin ziyaretleri,
- hapishane ziyaretleri,
- mülteci/sığınmacı toplanma merkezlerine yapılan ziyaretler,
- kadın sığınma evleri ziyaretleri,
- yaşlı ve çocuk bakım evleri ziyaretleri,
- adli soruşturma amaçlı araştırmalar/ziyaretler (otopsi, mezar açma),
- seçim gözlemleri,
- grev, miting, kitlesel protesto gösterileri gibi toplumsal olayların gözlenmesi,
- linç, katliam, nefret suçları vb. kitlesel ihlallere/olaylara yönelik araştırma ve ziyaretler,
- ayaklanma, isyan ya da silahlı çatışma sonrası yapılan araştırma ve ziyaretler,
- savaş bölgelerine yapılan ziyaretler,
- doğal afetler sonrası yapılan ziyaretler.

1. Olgu-Tespit Çalışması İçin Sahaya Çıkmak

Diğer izleme faaliyetleri gibi olgu-tespit amacıyla yapılan saha çalışmalarının da güvenli ve etkin bir biçimde yürütülmesi, sürecin doğru yapılandırılmasına bağlıdır. Sahada gerçekleştirilen olgu-tespit çalışması temel olarak şu 9 aşamadan oluşur:

- Ön araştırma,
- Hazırlık ve planlama,
- Ön ziyaret (hazırlık ziyareti),
- Bilgi ve belge toplama,
- İhlal yaşanan mekanların incelenmesi,
- Destekleyici kanıtlar,
- Bulguların analizi ve değerlendirilmesi,
- İhlallerden sorumlu olanların belirlenmesi,
- Raporlama.

1. Aşama: Ön Araştırma

Ogu-tespit çalışmasına başlarken mutlaka bir ön araştırma yapılmalıdır. Ön araştırma, olgu-tespit çalışmasının konusunu oluşturan olay veya olayların bağlamı ve arka planı hakkında bilgi edinmeyi sağlar; neyin bilindiği ve neyin bilinmediğini ayırt etmeyi mümkün kılar. Ön araştırmada öncelikle açık kaynaklardan yararlanılır. Örneğin:

- Yazılı ve görsel medyada çıkan haberler,
- STK raporları, bilhassa insan hakları örgütlerinin raporları,
- Siyasi partilerin değerlendirme ve raporları,
- Hükümet açıklamaları ve raporları,
- Birleşmiş Milletler vb. uluslararası kuruluşların raporları.

2. Aşama: Hazırlık ve Planlama

Hazırlık ve planlama, olgu-tespit çalışmasının en kritik aşamasını oluşturur zira güvenli, yeterli ve etkin bir çalışma sürecinin örgütlenebilmesi bu aşamada yapılanlara bağlıdır. Olgu-tespit çalışması yapacak insan hakları savunucuları öncelikle (1) çalışmanın amaç, kapsam ve önceliklerini belirlemeli ve ardından (2) sahaya gidecek heyeti oluşturmalıdır; (3) heyetin kendi hazırlıklarını takiben, (4) son kontroller yapılmalı ve (5) mümkünse çalışmanın yapılacağı alana bir ön ziyaret düzenlenerek planlama somutlaştırılmalıdır.

Amaç , kapsam ve önceliklerin belirlenmesi

Diğer izleme çalışmaları için olduğu gibi, olgu-tespit çalışmasının planlanmasında da ilk adım amaç, kapsam ve önceliklerin belirlenmesidir. Çalışmanın kapsamını savunuculuk faaliyetinin amacı/politikası belirler. Uygulayıcılar bir olgu-tespit faaliyetine başlamadan önce, neyi başarmak istediklerini, bunun için mevcut kapasite ve kaynaklarının neler olduğunu ve bu kaynakları en iyi şekilde kullanıp kullanmadıklarını değerlendirmelidirler (**bkz. 3. Bölüm**).

Olgu-tespit faaliyetlerinin kapsamı belirlenirken genel olarak aşağıdaki unsurlar gözetilir:

- Mağdur (kişi ve gruplar) bakımından kapsam
- Konu/ihlal bakımından kapsam
- Failler bakımından kapsam
- Yer bakımından kapsam
- Zaman bakımından kapsam
- Standartlar bakımından kapsam

Heyetin oluşturulması

- Heyet, belirlenen amaç doğrultusunda, deneyimli ve uzman kişilerden oluşmalıdır.

Örneğin alıkonulma yerlerine yapılacak bir ziyaret için heyet oluşumu:

- sağlık, mutfak, hijyen gibi konular için bir sağlık çalışanı (mümkünse hekim);
- disiplin prosedürleri, şikayet mekanizmaları gibi konular için bir hukukçu;
- mimari yapı, havalandırma ve gün ışığından yararlanma gibi konularda bir mimar;
- iklimlendirme veya sıhhi tesisatlar gibi altyapı sorunlarında bir mühendis;
- çocuklar, yaşlılar, ruhsal ve fiziksel engelliler gibi hassas grupların da bulunduğu tutulma yerlerine yönelik özel uzmanlar.

- Heyette kadın/erkek dengesi sağlanmalıdır.
- Heyet üyelerinin başka nedenlerle zaman darlığı baskısı altında olmamasına özen gösterilmelidir. Heyetin bazı üyeleri tüm sürece eşlik edebilecek durumda değilse, hiç gelmemeleri daha iyi olabilir.
- Heyetin üyelerinin yasal engelleri bulunmamalıdır.
- Heyet sözcüsü, raportörü ve diğer görevlendirmeler önceden yapılmalıdır.
- Özel ilgi gerektiren dezavantajlı kişi ve gruplar (çocuklar, cinsel şiddet mağdurları vb.) ile görüşülecekse, heyette özel uzmanların bulunması gerekir.
- Şayet gerekliyse, tercüman. Devlet kurumlarının sağlayabileceği tercümanlarla çalışılmamalıdır. Tercüman için özel eğitim planlanmalı ve kontrat yapılmalıdır.
- Bazı hallerde uzmanlıkları olmasa bile heyetin etki gücünü arttırmak için ulusal yada uluslararası tanınmış bilim, kültür ve sanat insanları, tarafsızlığı kanıtlanmış politikacılar veya diplomatlar da heyete davet edilebilirler.

Heyetin yapacağı hazırlıklar

- Çalışmanın amacıyla ilgili ulusal ve uluslararası standartlar gözden geçirilmelidir.
- İlgili yasa, tüzük ve yönetmelikler gözden geçirilmelidir.
- Varsa, daha önce yapılmış olan ziyaretlerin raporları gözden geçirilmelidir.
- Görüşme ve gözlemler için form, soru formları ya da kontrol listeleri hazırlanmalıdır.
- Ziyaret edilecek yere ilişkin ayrıntılar, hedef, ziyaretin formatı, formların kullanımı gibi konularda ekip üyelerinin aynı bilgiye sahip olması sağlanmalıdır.
- Travma görmüş kişilerle görüşmelerin ayrıca bilgi ve beceri gerektiren özel bir alan olduğu unutulmamalıdır. Ziyaret sırasında travmaya maruz kalmış kişilerle görüşüleceği öngörülüyorsa, görüşmeyi yapacak ekip üyelerinin bu konuda eğitim almış olmaları gerekir.

Ziyaret öncesi son hazırlıklar

- Kapsamlı bir şekilde risk değerlendirmesi yapılmalıdır.
- Heyet üyelerine ve işbirliği yapılacak birey ve kurum üyelerine yönelik hazırlık/brifing/eğitim yapılmalıdır.
- Lojistik hazırlıklar (araç temini ve ulaşım organizasyonu, kalınacak yer, bilgisayar, fotoğraf makinesi, yedek hafıza, ses kayıt cihazı vb) gözden geçirilmeli ve tamamlanmalıdır.
- Koşullar müsaitse veya gerektiriyorsa yerel makamlar önceden bilgilendirilmelidir.
- Gerekli hallerde görevlendirme ve/veya izin belgeleri temin edilmelidir.

3. Aşama: Ön Ziyaret (Hazırlık Ziyareti)

- Mümkün olduğu koşullarda ve zaman elveriyorsa, daha küçük bir ekip ile ihlallerin yaşandığı alana bir hazırlık ziyareti yapılarak planlamanın daha somut hale getirilmesi için çaba harcanmalıdır.

4. ve 5. Aşamalar: İhlallerinin Yaşandığı Alanda İnceleme ve Bilgi/Belge Toplama

- Sahada bilgi toplamak için insan hakları savunucularının en yaygın biçimde kullandıkları yöntem, yapılandırılmış veya yarı yapılandırılmış görüşmelerdir. Bu görüşmeler ihlaller hakkında ilk elden bilgi almak ya da daha önceden edinilmiş bilgileri doğrulamak için yapılır.
- Görüşmelerde ilgili tüm taraflarla konuşulmalıdır.
- Heyet üyeleri görüştükleri kişileri ne amaçla orada oldukları, onlarla neden görüştükleri ve topladıkları bilgileri nasıl kullanacakları konusunda bilgilendirmeli ve onam almalıdır.

- Ses kaydı ve fotoğraf her zaman kanıt standardını yükseltir. Ancak bu araçların kullanımında, zarar vermeme, güvenilirlik ve mahremiyet ilkeleri gözetilmelidir.
- Tıbbi raporlar, fotoğraflar, video görüntüleri, resmi yazışmalar ve belgeler güçlü doğrulama araçlarıdır.
- Mümkünse orijinal belgeler alınmalıdır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, iyi (net, okunaklı) bir kopya temin edilmelidir.
- Görüşmeler sırasında anlatılan ihlal öykülerinin doğrulaması başkaca belgeler ve kaynaklar ile yapılamıyorsa, benzer öykülerin varlığı ile de doğrulama yapılabilir.

6. Aşama: Destekleyici Kanıtlar

- Sahada ilk elden toplanan verilerin, nesnellik taşıyan başka veri ve kanıtlarla desteklenmesi, olgu-tespit çalışmasının niteliğini yükseltir ve amaca ulaşmasını kolaylaştırır.
- Destekleyici kanıt oluşturmanın, hemen hemen her çalışmada kullanılabilecek en yaygın yollarından biri “uzman görüşleri”ne başvurmaktır. Bu görüşler, sahada ilk elden toplanan bilginin yerine geçmez, fakat onu tamamlayan bir nitelik taşır.
- Keza çalışmanın niteliğine bağlı olarak, sahada toplanan bilgiler ve tanıklıklar, örneğin “uydu görüntüleri” yardımıyla desteklenebilir.

7. Aşama: Bulguların Değerlendirilmesi ve Analizi

- Değerlendirme ve analiz, herhangi bir soruşturmada toplanan ilk bilgi parçalarıyla, özellikle araştırma için önemli olayları veya sorunları tanımlamada yardımcı olacak arka plan bilgilerini ilişkilendirerek başlar.
- Tutarlı olmayan, spekülasyon veya doğrulanmamış veriler tespit edilir ve ayıklanır.
- Olay akış şeması çıkarılır; ihlallerin ve faillerin haritalandırılması yapılır; birbirleriyle ilişkisi saptanır.
- Ortaya çıkan boşluklar 2. ve 4. aşamalara geri dönülerek tamamlanmaya çalışılır.
- Tespit edilen ihlaller mevcut yasalar ve uluslararası normları açısından analiz edilir.

8. Aşama: İhlallerin ve Sorumlularının Tespiti/Tanımlanması

- Bu, hakikatin açığa çıkarıldığı aşamadır. İhlaller ve faillerine ilişkin bulgular tutarlı bir bütün haline getirilir.
- Tespitler, talepler ve öneriler geliştirilir.

9. Aşama: Rapor

- Olgu-tespit çalışmasının sonunda oluşturulacak raporun yapısı, hazırlık ve planlama aşamasında (2. Aşama) ele alınarak şekillendirilmelidir.
- Rapor, ulaşılan bulguları ve onların analizini içerir.
- İhlallerin ve sorumluların tespit edilmesini, görünür hale gelmesini sağlar.
- İçerdiği tespit, talep ve önerilerle verili durumun değişmesini hedefler.

Raporun yapısı

- Özet
- Yapılan çalışmanın/ziyaretin tarihi/süresi
- Çalışmayı/ziyareti yapan heyetin bileşimi, oluşturulma biçimi, görev ve yetkileri
- Amaç
- Çalışma yöntemi/metodoloji (bilgilerin nasıl toplandığı ve kontrol edildiği)
- Siyasi gelişmeleri, toplumsal ve ekonomik veri ve dinamikleri belirleyen bağlam/arka plan bilgisi
- Resmi makamlar, sivil toplum üyeleri, yerel kanaat önderleri ile yapılan görüşmelerden edinilen izlenimler
- İddia edilen ve belirlenen ihlallerin aktarımı
- Toplanan bilgilerle iddiaların değerlendirilmesi
- Tespit edilen ihlallerin ulusal ve uluslararası hukuk belgeleri ile analiz edilmesi, ihlalinin varlığına dair varılan sonuçlar ve sorumluların belirlenmesi
- Varılan sonuçların uzman görüş ve değerlendirmeleri ile desteklenmesi
- Sonuç, öneri ve talepler

Raporun ekleri

- Olaylara dair zaman çizelgesi
- Haritalar
- Uydu görüntülerinin incelemesi
- Devlet ya da ilgili aktörlerle yapılan yazışmaların kopyaları
- Ziyaret edilen yerlere ilişkin detaylar
- Karşılaşılan kişi ve kurumların listesi (koruma kaygısı olmayan durumlarda)
- Kaynakça

→ Raporlama konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. **7. Bölüm**.

2. Olgu Tespit Araştırmalarında Karşılaşılan Güçlükler ve Olası Çözümleri

2.1. İhlalin Meydana Geldiği Alanlara Erişim Zorluğu

Sahada gözlem ve görüşmeler yoluyla bilgi toplamanın başarısı sahaya giriş izniyle bağlantılıdır. Cezaevi, geri gönderme merkezi ya da çatışma bölgeleri gibi alanlara hükümet ya da başka güçler tarafından ziyaret yasağı getirilebilir. Bölgeye girişin çatışma vb. nedenlerle güvenli olmaması da savunucular açısından önemli bir engeldir.

Bazı durumlarda bölgeye bir refakatçiyle birlikte girişe izin verilir. Refakatçi bölgeyi gezerken her yerde eşlik etmek isteyebilir, kendisine verilen emirlere harfiyen uymak için görüşme sırasında hazır bulunmakta ısrar edebilir. Bu nedenle, mağdurlarla herhangi bir müdahale olmaksızın görüşme yapmak için üst makamlardan izin alınması önemlidir. Bu tür güvenceler verilmezse insan hakları örgütü ziyareti ertelemeyi düşünmelidir.

Tarafsızlık, ihlallerin gerçekleştiği bir alanda insan hakları örgütlerinin dikkat etmesi gereken en önemli konulardan biridir. Olgu-tespiti yapan savunucular ya da bağımsız gruplar, hükümet yetkilileri veya silahlı muhalif gruplarla seyahat etmekten kaçınmalıdır zira bu durum bölgedeki tanıklarla görüşme

yapmayı imkansız kılabilir. Eğer bir refakat zorunluluğu varsa, insani yardım kuruluşları ve bölgedeki halkın güvendiği kurum temsilcileri değerlendirilmelidir.

Ziyaretlerin uluslararası kurumlar tarafından planlandığı durumlarda engellemeler mevcutsa ziyaret ertelenebilir ve bunun yerine yazılı kaynaklar veya ülke dışındaki tanıklarla görüşmeler yoluyla değerlendirme yapma yolu tercih edilebilir. Bazı uluslararası kuruluşlar ilgili hükümete önceden bilgi vermeden ziyaretler gerçekleştirmektedir.

Yerel insan hakları örgütleri bu tür sorunlarla karşılaştıklarında, kendi yerel temaslarıyla, mağdurların akrabalarıyla, avukatlarla ya da gazetecilerle görüşebilirler. Ayrıca olgu-tespit yapan savunucular alanı ziyaret özgürlüğünü garanti altına almak amacıyla kamuoyunu haberdar etmek için kampanyalar düzenleyebilirler. Bu tür ziyaretlerde, savunucular veya tanıklara karşı hiçbir misilleme yapılmayacağına dair güvence almak önemlidir.

İnsan hakları savunucularının kısıtlamaları aşmak için başvurabilecekleri bir diğer yol ise heyete uluslararası ve/veya ulusal düzeyde saygın ve prestijli kişi ve kurum temsilcilerinin dahil edilmesidir. Yüksek profilli heyetlerin yerek yetkilileri daha dikkatli ve özenli davranmaya sevk etmesi mümkündür.

Alanda birinci elden bilgi toplamak, zorlukları nedeniyle günümüzde birçok kuruluşun ilk tercihi olmamaktadır. Bununla birlikte, olgu-tespit çalışması yaparak sahada ilk elden bilgi toplamanın en değerli ve güvenilir yöntem olduğu unutulmamalıdır.

2.2. Olgu-Tespit Çalışması Yapan Savunucuların Güvenlikleri

İnsan hakları çalışanları sıklıkla baskı altında çalışırlar ve belgeledikleri ihlallerin mağduru konumunda da olabilirler. Bu nedenle, bilgi toplamaya dahil olan kişilerin güvenliklerinin sağlanması son derece önemlidir. Yerel örgütlerle karşılaştırıldığında, bazı prestijli uluslararası kurumlar, olgu-tespit yapanların güvenliği için ilgili hükümetten güvence alma konusunda daha başarılıdır. Ancak, bu tür güvenceler verilmiş olsa bile uygulamada gözetileceğinin garantisi yoktur. Sonuç olarak, özellikle yerel kurumlar olmak üzere, olgu-tespiti yapan kuruluşlar, sahada bilgi toplarken alınması gereken önlemler konusunda savunucuları hazırlamalıdır.

Savunucular mümkün olduğunca sahaya yalnız çıkmamalı, sürekli temasın sağlanması için iletişim stratejisi geliştirilmeli, ne zaman nerede olacaklarıyla ilgili bilginin kurum tarafından takibi yapılmalı, planlandığı gibi geri dönmezse yapılacaklarla ilgili bir eylem planı önceden hazırlanmalı, ilk yardım konusunda da eğitilmelidir. Bir kontrol noktasında durdurulduklarında kendilerini nasıl tanımlayacaklarına önceden karar vermelidirler. Bölge ziyaretinde eşlik edenlerin güvenilirliğine dikkat edilmeli, bölgedeki konumlarının ve etkilerinin mümkün olduğunca farkında olunmalıdır. Savunucular, güvenmedikleri hiç kimseyle sahaya çıkmamalıdır.

2.3. Tanıkların Güvenliği

Tanıklar ya da mağdurlar ihlalle ilgili bilgi verdikten sonra hedef gösterilme, tehdit, gözetim, tutuklama, işkence ve hatta öldürmeye varan şiddetle baskıya maruz kalabilirler. Onların güvenliği olgu-tespit çalışmasının merkezinde yer almalıdır.

Görüşme öncesinde olası tehlikelerle ilgili ayrıntılı bilgi verilmeli ve kişilerin onamı alınmalıdır. Talep edilmesi halinde, tanıkların kimliğinin saklanması veya tanıklığın gizliliği sağlanmalıdır. Gizliliğin ya da anonimleştirmenin düzeyi de önemlidir. Yaşadığı yer, mesleği, yaşı gibi kişiyi işaret edebilecek bilgilerin paylaşımı anonimleştirme yapılırken iyi değerlendirilmelidir.

Ayrıca, araştırmacılar, tanıkların ifadelerini özel olarak almalı ve kamuya açık görüşmelerden kaçınmalıdır. Bunlarla birlikte, araştırmacılar “anonim ifadelerin özensiz yanlışlıkları maskeleyebileceği” tehlikesinin de farkında olmalıdır.

2.4. Tanıkların Bilgi Verme Konusunda Çekinceleri

Bazı durumlarda, mağdurların yakınları bilgi vermenin kendileri için yararsız veya tehlikeli olduğunu düşünebilir ve bilgi vermeye istekli olmayabilirler. Veya bilgi vermek çok travmatize edici bir deneyim olabilir. Bu gibi durumlarda, mutlaka beklenmeli, hiçbir şekilde ısrarcı olunmamalıdır.

2.5. Tanıkların Tarafıllığı ve Önyargıları

Bilgi toplarken mümkün olduğunca çok kaynaktan yararlanılmalıdır. Tek bir tarafın verdiği bilginin yanlı olabileceği, bireysel ya da kurumsal çıkarlar nedeniyle gerçeğin bir kısmının sunabileceği unutulmamalıdır. Yanlış iddiaların ileri sürülebileceği, kısmi bilgilerin yanlış iddialara yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tür sorunlar yetkililerin insan hakları savunucularının iddialarını inkar etmelerini kolaylaştırır.

2.6. Zamanlılık

Kanıtların, ihlalden ne kadar süre sonra toplandığı kanıtların güvenilirliğini etkileyen bir unsurdur. Hafıza faktörünün yanında kanıtların izlerinin silinmesi olasılığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca hukuki yollara başvuru için zaman sınırlarının olduğu durumlar mevcuttur.

2.7. İnsan Hakları ve İhlalleri Konusunda Farkındalığın Düşük Olması

Kişilerin insan haklarıyla ilgili farkındalık düzeyi tanıklık toplamada rol oynar. Haklara ilişkin farkındalığın düşük veya zayıf olduğu ortamlarda, mağdur veya tanıklar bildirimde bulunmanın faydasız olduğunu düşünerek isteksiz olabilirler. Bu tür durumlarda, çalışmanın amacı mümkün olan en net biçimde açıklanmalı, ancak yerine getirilemeyecek vaatler kesinlikle verilmemelidir.

2.8. Olgu-Tespit İçin Bilgi ve Kaynak Eksikliği

İnsan hakları örgütlerinin sıklıkla karşılaştığı bir sorun da olgu-tespit çalışmaları için gerekli bilgi ve kaynak eksikliğidir. Her insan hakları örgütünün insan hakları ihlallerine ilişkin gerçekleri tespit etmesi ve belgelemesi gerekli olmayabilir. Birkaç kuruluşun olgu-tespit ve diğer ilgili faaliyetleri ortaklaşa üstlenmek için kaynaklarını birleştirmesi daha etkili olabilir. Bir bölgedeki insan hakları örgütlerinden bilgi toplama konusunda benzer deneyime sahip olabileceklerden bir şeyler öğrenmek için ulusal düzeydeki insan hakları örgütleri tarafından bölgesel düzeyde koordinasyon ve paylaşımların geliştirilmesi için çaba gösterilmelidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÖRÜŞME İLKELERİ VE TEKNİKLERİ

Görüşme, insan hakları savunucularının çeşitli ihlal bildirimleri hakkında bilgi toplamak üzere en sık kullandıkları yöntemdir. İzleme ve belgeleme yapan savunucular, ihlallere maruz kalan kişilerle, tanıklarla ve kamu görevlileriyle birbirinden çok farklı mekan ve bağlamlarda görüşme yapabilirler. Görüşme sürecinin nasıl yapılandırılacağı, çalışmanın mahiyetine, bağlama, mekana ve görüşülen kişinin kim olduğuna bağlı olarak farklılık gösterir.

Yine de iyi bir görüşmenin bazı olmazsa olmazları vardır. Görüşme yapan savunucular, öncelikle, evrensel “iyi iletişim” ilkelerine uygun davranmalıdırlar. Bu ilkeler arasında ilk elde şunları sayabiliriz:

- soruları sorarken özenli ve açık ifadeler kullanmak,
- yargılayıcı olmamak,
- dikkat ve ilgiyle dinlemek,
- sözlerin içeriği kadar duyguları da önemsemek,
- sabırlı olmak,
- kendi duygularını kontrol etmek,
- göz teması ve mimikler yoluyla dinlediğini belli etmek,
- konuşanın sözünü kesmemek ve cümlelerini tamamlamamak.

1. Görüşmeyi Yapılandırmak

İyi görüşme, hazırlık gerektirir. Görüşmede ele alınacak konu başlıkları, ilgili sorular ve görüşme akışı mutlaka önceden tasarlanmalıdır. Konu başlıkları, izleme ve belgeleme çalışmasının amacına göre; sorular ise görüşülen kişinin profiline göre (mağdurlar, tanıklar, kamu görevlileri, potansiyel failler) farklılık gösterir. Görüşmenin nihai amacı bilgi toplamaktır. Dolayısıyla görüşmeciler, kimden ne öğrenmek istediklerine dair bir perspektife sahip olmalı; soruları ve görüşmenin akışını bu perspektif uyarınca tasarlamalıdır.

1.1. Öykünün Önemi

Görüşme bir amaçla yapılır. Tekil bir vakanın (bir ihlal vakası veya iddiasının) araştırıldığı durumlarda, görüşme yapan savunucuların tipik amacı bütünlüklü bir olay öyküsüne ulaşmaktır. Bütünlüklü bir olay öyküsü, yer, zaman, mağdurlar, failler, eylemler ve sonuçları hakkındaki çeşitli ve mümkün olduğunca ayrıntılı bilgileri içerir. Diğer bir deyişle, ihlal vakalarını veya iddialarını araştırırken yaptığımız görüşmelerde şu tür sorulara yanıt ararız:

- Kim kime ne yapmış?
- Ne zaman yapmış?
- Nerede yapmış?
- Nasıl yapmış?
- Neden yapmış?
- Sonuçta ne olmuş?
- Onarım ve adalete erişim için herhangi bir adım atılmış mı?

1.2. Bilgilendirilmiş Onam

Görüşme başında görüşmecenin mutlaka bir tanıtım ve bilgilendirme yaparak görüşülecek kişiden “bilgilendirilmiş onam” istemesi gerekir. Tanıtım ve bilgilendirme sırasında görüşülecek kişiye:

- görüşmeyi kimin, hangi organizasyon adına ve ne amaçla yaptığı açıklanır;
- toplanan bilginin nasıl kullanılacağı anlatılır;
- kişinin mahremiyetinin ne ölçüde korunacağı belirtilir;
- ve kişinin görüşmeyi istediği zaman sonlandırabileceği hatırlatılır.

Bu unsurları içeren standart bir metnin önceden hazırlanması faydalıdır. Görüşme hakkında gerekli bilgilendirme eksiksiz bir biçimde yapıldıktan sonra, görüşülecek kişiden mutlaka onam istenmelidir. Bilgilendirilmiş onam, kişinin görüşmeye gönüllü olarak katıldığını temin eder. Çalışmanın mahiyetine göre, bilgilendirilmiş onam sözlü veya yazılı olarak alınabilir.

1.3. Sorular ve Görüşme Akışı

Sorular hazırlanırken kısa, kolay anlaşılır ve mümkün olduğunca net ifadeler seçilmeli; görüşülen kişinin aşına olmadığı veya olmayabileceği teknik terimlerden kaçınılmalıdır.

Görüşmeciler, öykü alırken açık uçlu sorular yoluyla görüşülen kişinin kendi deneyimlerini serbestçe anlatmasını sağlayabilirler. Bu, savunucuların sıklıkla kullandıkları bir görüşme tekniğidir. Fakat açık uçlu sorular, “takip soruları” yoluyla mutlaka tamamlanmalı ve böylece öykünün detaylandırılması sağlanmalıdır. Örneğin, görüşülen kişi, konuşmanın bir yerinde “olaylar başlamadan birkaç gün önce köye askerler gelmişti” diyebilir. Bu bildirimin araştırdığımız olayla ilişkili olup olmadığını açıklığa kavuşturmak için takip soruları sormamız gerekir: Kaç gün önce geldiler? Kaç kişiydiler? Gündüz mü geldiler, gece mi geldiler? Normal jandarma devriyesi miydi? Yoksa başka bir askeri grup muydu? Ne için geldiklerini biliyor musunuz? Kimseyle görüştüler mi? vb.

Soruların “yönlendirici” olmamasına azami özen gösterilmelidir. Örneğin kişi tanık olduğu bir ihlali anlatırken “Sonrasında ne yaptınız?” diye sormamız gerekebilir. Bu, yönlendirici olmayan (doğru türde) bir sorudur. Fakat bunun yerine “Hemen yardıma koşunuz, değil mi?” diye sorarsak, yönlendirici (ve dolayısıyla yanlış türde) bir soru sormuş oluruz.

Savunucular, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sadece mağdurlar ve tanıklarla değil, aynı zamanda çeşitli kamu görevlileri ve potansiyel faillerle de görüşme yapabilirler. Bu tür görüşmeler için hazırlanan soruların kışkırtıcı olmamasına; görüşülen kişi ile görüşmeci arasında polemiğe yol açmayacak şekilde formüle edilmesine dikkat edilmelidir.

Görüşmeye daha genel ve daha az hassasiyet taşıyan sorularla başlamak (örneğin bir kolluk görevlisiyle görüşülüyorsa, pozisyonu ve görev tanımıyla ilgili genel sorularla başlamak) ve ardından daha spesifik sorulara geçmek, görüşme akışını kolaylaştırır.

Görüşmeci, örneğin görüşme sırasında önceden hiç tahmin edilmeyen bir şeyin öğrenilmesi veya travma görmüş bir kişiyle görüşülürken duygusal yoğunlaşmanın görüşmeye devam etmeyi zorlaştırması gibi durumlarda soru akışından ayrılmaya hazırlıklı olmalıdır. (Travma mağdurlarıyla görüşme sırasında dikkat edilmesi gereken diğer hususlara aşağıda daha ayrıntılı olarak döneceğiz.)

Görüşmeyi bitirmeden önce, görüşülen kişiye sonlandırıcı sorular yöneltilir. Örneğin: Görüşülmesini önerdiğiniz başka birisi var mı? Son olarak eklemek istediğiniz bir şey var mı? Sormak istediğiniz herhangi bir şey var mı? vb.

1.4. Görüşme Mekanı ve Zamanı

Görüşmeler birbirinden çok farklı mekanlarda yapılabilir. Mekan, her şeyden önce, görüşmeciler ve görüşülenler açısından güvenlik riski taşımamalıdır. Ayrıca, mümkün olduğunca rahat olmasına ve görüşülecek kişinin kolayca ulaşabileceği bir konumda bulunmasına dikkat edilmelidir. Görüşme odası dışarıya ses geçirmeyecek nitelikte olmalı, mümkünse pencereli ve aydınlık olmasına dikkat edilmelidir. Eğer görüşülen kişinin belli bir mekan tercihi varsa, bu tercihe mümkün olduğunca saygı gösterilmesi yerinde olur. Bazı kişiler kendi evlerinde veya iş yerlerinde, başka bazıları ise dışarıda veya kamuya açık mekanlarda kendilerini daha rahat ve güvende hissediyor olabilirler. Fakat kişinin tercih ettiği mekan, kalabalık olması muhtemel cafe vb. bir yere, görüşmeyi kesintiye uğratabilecek uyarıların çokluğu, başkalarının duyma/dinleme ihtimali gibi unsurlar göz önüne alınarak daha uygun bir yer önerilebilir.

Görüşmeciler, görüşülecek kişiyi bekletmemelidir. Görüşme için yeterince zaman ayrılmalı, kişiye kendi hızında anlatabileceği ve acele etmeyeceği imkanlar sağlanmalıdır. Kişi, görüşmecinin acelesi olduğunu düşünmemelidir. Görüşülen kişi içten ve sıcak bir yüz ifadesi ile karşılanmalı, kültürel alışkanlıklara uygun biçimde selamlanmalıdır.

1.5. Kayıt

Görüşme sırasında nasıl bir kayıt yöntemi kullanılacağına önceden karar verilmeli ve görüşülecek kişi bu konuda bilgilendirilerek onayı istenmelidir. En sık kullanılan iki yöntem, not almak ve ses kaydı yapmaktır. Sözlü tarih, belgesel vb. amaçlarla gerçekleştirilen görüşmeler dışında, görüşülen kişilerde sıklıkla tedirginlik ve ketlenme yaratabildiği için görüntülü kayıt tercih edilmemelidir. Daha düşük düzeyde olmakla birlikte, ses kaydı da kişilerde tedirginlik ve ketlenme yaratabilir. Öte yandan, ses kaydı görüşmenin eksiksiz biçimde kaydedilmesini sağlaması bakımından avantajlıdır. Görüşülen kişi açısından, genellikle, en az tedirgin edici yöntem, görüşmecinin basitçe not almasıdır. Ama bu yöntemde de görüşmecinin dikkatinin bölünmesi ve kayıta eksikler oluşması dezavantaj oluşturur. Her görüşmeden sonra alınan notların hızlıca gözden geçirilmesi ve eksiklerin tamamlanması uygun olur, böylelikle zaman içinde unutmalar ve başka görüşmecilerin aktardıklarıyla karışmalar engellenebilir.

1.6. Çevirmen

Görüşme, ideal olarak, kişinin anadilinde konuşan bir görüşmeci tarafından yapılmalıdır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda çevirmen desteği zorunlu hale gelir. Bu durumda, mümkünse profesyonel bir çevirmenle çalışılmalıdır. Her halükarda, kamu kurumlarının sağladığı çevirmenler yerine, görüşmeciler görüşmeyi kendi çevirmenleriyle yürütmelidirler. Görüşmeci ile çevirmen arasında mutlaka güven ilişkisi olmalıdır. Güvenilir çevirmen bulunamıyorsa, görüşmenin ertelenmesi tercih edilmelidir. Çevirmenin —profesyonel olsun veya olmasın— insan hakları alanında izleme ve belgeleme çalışmasının asgari etik kuralları konusunda bilgilendirilmesi, görüşme yapan savunucuların sorumluluğudur.

1.7. Kaç Görüşmeci?

Görüşmede kaç kişinin bulunması gerektiği, durumdan duruma değişir. Travmaya maruz kalmış kişilerin, bir ruh sağlığı profesyoneliyle görüştüğü durumlarda, görüşülen kişi aksini talep etmedikçe ve ilgili profesyonelin uygun görmesi halinde, bire bir görüşme daha uygun olabilir. Buna karşılık, ihlallerin gerçekleştiği mekanlara yapılan olgu-tespit ziyaretlerinde görüşmelerin iki kişi tarafından yürütülmesi hem güvenlik açısından hem de not almayı ve kayıt tutmayı kolaylaştırması bakımından daha elverişlidir.

2. Travma Farkındalığı

İnsan hakları savunucuları, izleme ve belgeleme çalışmaları kapsamında —örneğin olgu-tespit araştırmalarında tanıklık toplarken— travmaya maruz kalmış kişilerle görüşürler. Bu nedenle, travma konusunda farkındalık geliştirmiş olmaları son derece önemlidir. Travma aniden ortaya çıkan, hayatın normal akışını ve işlevini engelleyen, yoğun korku, dehşet, çaresizlik duygularına yol açan sarsıcı yaşantılara işaret eder. Kişinin içsel kaynaklarının kısa süreliğine de olsa baş etmekte yetersiz kaldığı ve uzun süreli psikolojik belirtiler yaratan, aşırı ölçüde üzücü olaylar ruhsal travma olarak tanımlanır.

Her türden şiddet eylemi, deprem veya sel gibi doğal afetler, savaşlar, cinsel ya da fiziksel saldırıya uğrama, çocuklukta yaşanan cinsel taciz ve tecavüzler, işkence, zorla kaçırılma, göçe zorlanma, trafik kazaları gibi bireyin fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne yönelik gerçek bir ölüm ya da ölüm tehdidi içeren olayları yaşama, bu tür olaylarda yaralanma, bunlara tanık olma veya bu tür yaşantıların sevilen bir kişinin başına geldiğini öğrenme durumları travmaya neden olabilir.

Travmatik olaylar kişinin sadece bedensel bütünlüğünü değil aynı zamanda inanç sistemlerini ve dünyayı algılama biçimlerini de değiştirir. Kendini güvende hissetme, dünyayı ve yaşamı anlamlı bulma, insan ilişkilerinde güven duygusu ve genel olarak adalet duygusu zedelenir. İhanete uğramışlık hissi, intikam alma arzuları, kurtarıcı ya da kurban pozisyonu alma ve günlük işlevsellikte bozulma görülebilir. Büyük travmatik deneyimlerden, özellikle de insan eliyle gerçekleşen travmatik deneyimlerden insanların çok büyük bir kısmı etkilenir, bir kısmında ise ruhsal ve bedensel şikayetler ortaya çıkabilir. Travma sonrası görülen tepkiler tek tip değildir ve birçok faktöre bağlı olarak kişiler arasında değişiklik gösterir.

Travma, gündelik stres faktörlerine bağlı olarak ortaya çıkan ruhsal sıkıntılardan farklı bir deneyimdir. Gündelik stres faktörleri belirli bir denge ve düzey içinde ortaya çıkar ve kişi bunlarla nasıl baş edeceğine dair içsel kaynaklarını kullanarak bunların üstesinden gelmeye çalışır. Oysa travmatik yaşantılar aniden ve beklenmedik biçimlerde gelişirler, kişinin baş etme kapasitesini aşarlar ve bir kriz haline neden olurlar. Türkiye, çok sık yaşanan iş ve trafik kazaları, doğal felaketler, işkence, kötü muamele, zorunlu göç gibi birçok insan hakları ihlali ile travmatik yaşantı riskinin herkes için çok yüksek olduğu bir ülkedir.

Travma, şiddet ve ayrımcılığa maruz kalan kişilerin yaşadıklarının belgelenmesi ve görünür kılınması kişilerin ruhsal açıdan onarılmasına yardım eder. Dahası, caydırıcı etkisi ile olayların tekrarına karşı koruyucudur. Özellikle insan eliyle gerçekleşen travmalarda toplumsal haberdarlık çalışmaları son derece önemlidir. Failler travmaya tanıklık edenlerin unutmamasını ve eyleme geçmemesini talep ederler ya da mağdurların inandırıcılığına gölge düşürmeye çalışırlar. Hak ihlallerini görünür kılma çalışması ise mağdura inanılmaması ya da onun görmezden gelinmesiyle savaşmayı gerektirir. Şiddete maruz kalmış kişilerle çalışmak her zaman zor ve yorucu olmakla birlikte, mağdurların dinlemesi dahi zor öykülerden nasıl hayatta kalabildiklerini, nasıl iyileşip geliştiklerini görme fırsatı vermesi açısından önemlidir. Gücümüzün, yapabileceklerimizin ve sınırlılıklarımızın farkında olmak işimizi kolaylaştırır.

3. Travmaya Maruz Kalmış Kişilerle Görüşmede Riskler ve Güçlükler

Travmaya ilişkin görüşme ve değerlendirme süreçleri, doğaları gereği travmaya maruz kalmış kişiyi yeniden travmatize edebilirler. Acı veren duygu ve anıları ortaya çıkararak ruhsal gerilim, kaygı, sıkıntı hissini tetikleyebilir ve/veya artırabilirler. Görüşülen kişiye isterse sorulara yanıt vermeyebileceği, görüşmeye ara verilebileceği özellikle belirtilmelidir. Görüşmecinin karşısındaki kişiyi uygun şekilde göz teması kurarak ve etkin biçimde dinlemeli, kişinin anlatım sırasında gözlerini kaçırabileceğini akılda

tutmalı ve göz/beden hareketlerindeki değişimleri gözlemelidir. Yaşadığı zorlanmanın farkında olduğunuzu hissettirmek ve kendini ifade edebilmesi için süre tanımak önemlidir. Uzun süreli ve şiddetli travma öyküsü varlığında reddedilme, tehlike algısı, otoriteye karşı sorunlar tetiklenebilir. Bu duygulara rağmen görüşmecinin saygı ve empati gösterdiğini hisseden kişinin kaygıları azalabilir, ilişki kuvvetlenebilir.

Şiddetli travmatik durumların değerlendirilmesi sırasında hem görüşmeci hem de görüşülen kişide ortaya çıkabilecek potansiyel duygusal tepkilerin farkında olmak önem taşır. Bu duygusal tepkiler, aktarım ve karşı-aktarım olarak adlandırılırlar. Görüşülen kişi görüşmeciyi, olumsuz bir biçimde sorgucu, kendine zarar verebilecek biri olarak; olumlu bir biçimde, kendisi için ne gerekiyorsa yapacak, kurtaracak, tüm sorunlarını çözecek, yardım edecek biri olarak; ya da otorite (olumlu ya da olumsuz) olarak görebilir. Olumlu aktarımlar (aşırı güven ve teslimiyet gibi) kişinin birçok önemli konuyu atlmasına ve görüşmeyi, görüşmecinin sorumluluğuna bırakmasına neden olabilir. Olumsuz aktarımlar; kişinin bazı şeyleri saklamasına, negatif bir tutum benimsemesine, sorulara yanıt vermemesine; gergin, öfkeli, kuşkucu davranmasına neden olabilir.

İnsanların yaşadıkları travmatik deneyimleri ya da işkenceleri dinleyen birinin duygusal tepkiler vermesi doğal bir durumdur. İnsan zorbalığı hikayelerine tekrar tekrar maruz kalmak mutlak suretle görüşmecinin temel güven duygusuna meydan okur, kişisel olarak yaralanabilirlik duygusunu artırır. Görüşmeci kişinin çaresizlik deneyimini paylaşabilir; kendi bilgi ve becerisini küçümsemeye başlayabilir; karmaşık duygular hissedebilir ve tanıklık ettiği kedere dayanmak için uygun destek almadığı takdirde ruhsal zorlanmalar yaşayabilir. Bu duygu ve tepkiler çoğunlukla bilinçdışıdır ve farkına varılmazsa değerlendirme sürecini etkileyebilirler. Görüşmeci, kaçınma, içe kapanma, savunmacı kayıtsızlık, iş- rol- ilişki- kimlik ve sınır karmaşası, kişiyle özdeşim, kurtarıcı/koruyucu rolü gibi tepkiler geliştirebilir. Kendisine aktarılan öyküde bazı ayrıntıları unutabilir, kişiye karşı kızgınlık, öfke veya küçümseme hissedebilir, kuşku duyabilir, kişi ya da öykü ile ilgili aşırı uğraş içine girebilir, yaptığı işe karşı güvensizlik ve değersizlik hissedebilir, çaresizlik, umutsuzluk, çökkünlük, ilgisizlik, boş verme, uzak durma gibi farklı duygulanımları deneyimleyebilir. Görüşmecinin kendi içinde ortaya çıkan bu tür duyguların farkına varması çok önemlidir, böylelikle gerek ekip içinde gerekse profesyonel düzeyde süpervizyon çalışmaları ile bu duygular ile baş etmesi mümkün olur.

ALTINCI BÖLÜM

MASABAŞI İZLEME TEKNİKLERİ

1. Kayıt Protokolü

İnsan hakları savunucuları izleme faaliyetini çeşitli biçimlerde gerçekleştirirler. Fakat ne tür bir izleme yaparlarsa yapsınlar, konusu, amacı, kapsamı ve yöntemi belirlenmiş bir izleme faaliyetini uygun şekilde gerçekleştirebilmek için, izledikleri vaka, durum, süreç ya da ihlalleri doğru bir biçimde *kaydetmeleri* gerekir. Kayıt, izleme ve belgelemenin olmazsa olmaz unsurudur.

İnsan hakları alanında izleme faaliyeti sistematik bir bilgi toplama faaliyetidir. Devletin insan hakları alanındaki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğine odaklanır, uluslararası insan hakları standartlarını referans olarak alır, ihlallerin ve sorunların tespit edilmesi yoluyla insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine katkı sağlar.

İzlemenin iki temel işlevi vardır: Araştırma ve denetleme.

- Araştırma işlevi, belirli bir hakkın ya da hakların kullanımı bakımından bilgi toplamayı içerir. Örneğin, tek bir ilde veya ülkenin bütününde bir yıllık bir süre boyunca toplantı ve gösteri özgürlüğü ihlallerini basın taraması yoluyla izlenmesi.
- Denetleme işlevi ise karar vericilerin ve uygulamacıların yaptıkları veya yapmadıkları şeylerin insan hakları normları açısından kayıt altına alınmasına işaret eder.

Bu işlevleri bakımından izlemenin iki türünden söz edebiliriz: Bunlardan ilki ihlal odaklı izlemedir, tek bir vaka izlemesi olabildiği gibi, önceden belirlenmiş mekânsal ve zamansal sınırlar dahilinde bir hak veya hak grubuna yönelik ihlallerin izlenmesi şeklinde de sürdürülebilir. İkinci izleme türü yasa, siyasa ve kurumların izlenmesidir, mevcut durumun tespiti ya da aşamalı gerçekleşme yaklaşımlarını içerir. (İzleme hakkında daha kapsamlı bilgi için **bkz. 3. Bölüm**).

Her izleme faaliyeti mutlaka bir “kayıt protokolü” içermelidir. Bu protokol hangi verinin nasıl kayıt altına alınacağına ilişkin önceden belirlediğimiz standartlardan oluşur ve çok sayıda veriyi (örneğin yüzlerce ihlal vakasını) tutarlı bir biçimde kaydetmemizi sağlar. Söz konusu kayıt protokolü, izlemenin kapsamı ve yöntemine göre önceden hazırlanmış standart formlara ve bu formları doldururken kullanacağımız kontrollü sözlüklere dayanır. Kayıt protokolü, farklı coğrafi bölgelerde, farklı zaman dilimlerinde ve farklı kişiler tarafından yapılmış olsa da izleme faaliyetinin bütünsel bir tablo oluşturmasını sağlar.

Örneğin basın taraması yoluyla 2022 yılında Türkiye çapında kişi güvenliği hakkının ihlal edildiği vakaları izlediğimizi varsayalım. Basında yer alan çok çeşitli haberleri, izlemenin amacına uygun bir biçimde kaydedebilmek için her haberi *aynı soruların yanıtlarını bulmak üzere* okumamız gerekir.

- Olayın türü ne? Örneğin, keyfi gözaltı , kaçırma girişimi vs.
- Olay nerede olmuş?
- Olay ne zaman olmuş?
- İhlale maruz kalanların kim? Örneğin, çocuk, sivil, siyasi aktör, hak savunucusu vs.
- İhlalin failleri kim? Örneğin, sivil, asker, kolluk kuvveti vs.
- İhlal karşısında alınmış önlemler var mı? Failin gözaltına alınması, soruşturma vb.

Bu tür bir kayıt protokolü, basın taramasında karşılaştığımız çok çeşitli ihlal bildirimlerini aşağıdaki gibi tek bir tabloda toplamamızı mümkün kılar.

Tür	Yer	Zaman	Maruz kalan	Fail	Önlem
Kaçırma	Ankara	12.10.2021	Hak savunucusu	Polis	Soruşturma
Keyfi gözaltı	İzmir	06.04.2022	Siyasi aktör	Jandarma	Yok

Aynı kayıt protokolünü kullanmak birden fazla kişinin izleme çalışmasını farklı coğrafi bölgelerde ve farklı zaman dilimlerinde sürdürmesine de olanak verir. Örneğin aynı derneğin farklı illerdeki şubeleri aynı kayıt protokolünü kullanarak ihlal bildirimlerini kaydettiklerinde, Türkiye çapında bütünsel bir tabloya ulaşabilirler.

Kayıt protokolü, genellikle, izlemenin kapsamına ve yöntemine göre önceden hazırlanmış “standart formlar” ve bu formları doldururken kullanacağımız “kontrollü sözlükler”den oluşur.

2. Standart Formlar

Standart form, her bir bölümü belli bir bilginin kaydı için tahsis edilmiş bir alanlar dizisidir. Örneğin, herhangi bir dermeğe üye olurken doldurduğumuz üyelik formu veya bir iş başvurusu yaparken doldurduğumuz başvuru formu birer standart formdur. Formun her bir bölümü belli bir bilgiyi (örneğin adımız, soyadımız, doğum tarihimiz vb.) kaydetmek için kullanılır.

Kapsamın önceden belirlendiği bir izleme faaliyetinde de tekil olayları veya bildirimleri kaydederken standart formlar kullanırız. Bu formlar olayı kaydederken cevap aradığımız bütün soruları içermelidir. Standart formdaki her bir alan (olayın türü, yer, zaman, maruz kalan, fail vb.) kaydını tutacağımız olayın, izleme faaliyeti açısından önem taşıyan detaylarını içerir. Böylece topladığımız bilgileri, izleme faaliyetinin amacına uygun olarak, tutarlı bir biçim altında düzenlemiş oluruz.

İzleme faaliyetinde oluşturacağımız standart formlar, izlemenin kapsamı, amacı ve yöntemine göre belirlenir. Kullanacağımız belge ve bilgiler bu formlara göre incelenmelidir. Diğer bir deyişle, standart formun alanları, elimizdeki belgelerin içeriğine göre değil, izleme faaliyetinin amaç ve kapsamına göre belirlenmelidir. Doğru yapılandırılmış standartlar formlar, izleme faaliyeti sırasında çok çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilecek bilgi kaynaklarını (belge, ifade, tanıklık, araştırma raporu, haber vs.) cevabını aradığımız sorulara göre tutarlı bir biçimde düzenlememizi mümkün kılarlar.

İzleme faaliyetinde oluşturacağımız standart formlar, izlemenin kapsamı, amacı ve yöntemine göre belirlenir. Kullanacağımız belge ve bilgiler bu formlara göre incelenmelidir.

Örneğin, bir davanın takibini yapıyorsak, duruşma tutanaklarının ilgili bölümlerinin (dava konusu, sanıklar, davanın yeri, davanın gerekçesi, duruşma tarihleri, suç isnadı, olayın gerçekleştiği tarih ve olaya dair diğer detaylar, duruşmalar sırasında yaşanacak diğer ihlaller ve davanın sonucu) mutlaka belirlediğimiz standart biçim altında kaydedilmesi gerekir. Böylece, diyelim ki 2 yıl sürmüş bir yargılamanın toplam sürecinin tablosunu çıkarmak ve sürmekte olan bir yargılamayı takip etmek mümkün olacaktır.

Eğer formu bir veritabanı programı kullanarak oluşturduysak, belirli bir girdi sayısından oluşan veri tablosunu filtreleri kullanarak ayrıştırabiliriz. Örneğin, toplantı ve gösterilere yönelik müdahalelerin genel verisini il, tarih, müdahalenin kim tarafından yapıldığı gibi konularda ayrı ayrı verilere dönüştürebiliriz. Belirli bir olaya dair kaydı da kod numarası aracılığıyla bulmamız ve gerekiyorsa güncellememiz mümkün olur.

3. Kontrollü Sözlükler

Kontrollü sözlükler, bir bütün olarak izleme faaliyetinde kullandığımız “sınıflandırma terimleri”ni içerirler. Kontrollü sözlük, kaydettiğimiz olaylar, kullandığımız belgeler ve bir bütün olarak izleme faaliyetinde kullandığımız terimleri içerir. Terimlerin kapsamı açık, net ve dışlayıcı (bir diğer terimle kesişmeyen) olmalıdır. Kontrollü sözlük, kayıt tutarken ve bu kayıtların çıktılarını oluştururken tutarlı bir sınıflandırma olanağı sunar.

Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, toplantı ve gösteri özgürlüğüne yönelik ihlalleri izlediğimiz bir çalışma yaptığımızı varsayalım. Böyle bir çalışmada, söz konusu özgürlüğün “nasıl” kısıtlandığı muhtemelen kritik bir soru olarak öne çıkacaktır. Kaydettiğimiz olaylarda, söz konusu özgürlüğe yönelik kısıtlama, örneğin “kolluk müdahalesi”, “engelleme”, “yasaklama”, “sivil şiddet saldırısı” veya “operasyon” yoluyla gerçekleşmiş olabilir. İyi yapılandırılmış bir izleme faaliyetinde bu terimlerin anlamı net olmalı ve birbiriyle kesişmemelidir. Dolayısıyla tek tek olayları kayıt altına alırken, ihlalin nasıl gerçekleştiğine ilişkin şu tür bir kontrollü sözlük oluşturabiliriz:

- **Kolluk müdahalesi:** Kolluk güçlerinin, başlamış bir toplantı veya gösteriyi fiziki şiddet kullanarak sonlandırmaya yönelik eylemi.
- **Engelleme:** Kolluk güçlerinin, toplantı ve gösteri başlamadan önce, etkinliğin gerçekleşmesini önlemeye yönelik davranması (örneğin, etkinlik alanının polis birlikleri tarafından kapatılması veya göstericilerin dernek binasından çıkmasının engellenmesi vb.)
- **Yasaklama:** Toplantı veya gösterinin mülki idare amirleri tarafından yasaklanması.
- **Sivil şiddet saldırısı:** Toplantı veya gösteriye sivil kişiler tarafından gerçekleştirilen saldırı.
- **Operasyon:** Bir toplantı veya gösteriye katılanların, etkinlik bittikten sonra polis operasyonuyla gözetim altına alınması.

Kontrollü sözlük, kayıt tutarken ve bu kayıtların çıktılarını oluştururken tutarlı bir sınıflandırma olanağı sunar. Zira izlemenin konusu ve kapsamına uygun biçimde oluşturduğumuz standarda göre, bir olayı ya da durumu tanımlarken kullanacağımız ifadenin her seferinde aynı olması gerekir. İhlal odaklı izlemede, farklı durumlara karşılık gelecek farklı kavram ve terimlerin belirlenmiş ve derlenmiş olması, kayıt protokolünün uygun şekilde sürdürülmesini, farklı kişilerce yapılmış olsa da girdilerin tutarlı biçimde işlenmesini sağlar.

Kontrollü sözlük oluştururken dikkat edilmesi gereken noktalar:

- Belgelenecek ihlal kategorilerinin bir listesi yapılmalı
- İhlal yolları tanımlanmalı (keyfi gözetim, yargısız infaz gibi)
- Sınırlı sayıda terimden oluşmalı
- Her terimin kapsamı tanımlanmalı – tanımlar süreç içinde ayrışabilir, genişleyebilir
- Terimin kapsamı onun nerede kullanılacağını da belirlemeli
- Bir terimin kapsamı diğerinin kapsamı ile örtüşmemeli
- Aynı durumu farklı şekillerde ifade etmemeli: İdam cezasının uygulanması ile kanuni infaz aynı anlama gelir ancak hangisinin tercih edileceğini seçmek gerekir

İzleme faaliyetinde kullanılacak, faaliyeti sürdürenler tarafından derlenmiş, içeriği ve kapsamı belirlenmiş olan terimlerin ve tanımların listesi olarak kontrollü sözlüğün yanı sıra, standart formun belirli bir alanında kullanılacak terimlere ilişkin daha kısa, “mikro kavram dizinleri” de oluşturulabilir.

Böylece olaylar ve olayların içeriğine dair detaylar açısından da bir standart yakalanabilir.

Masabaşı izleme faaliyetinde dikkat edeceğimiz bir diğer husus, doğrulamadır. Elimizdeki bilgi ve belgeler, standart formda yer verdiğimiz bütün sorulara cevap içermiyorsa, buna uygun şekilde kayıt düşmeli ve bu olaya dair bilgi kaynaklarının genişletilmesi için çalışılmalıdır. Kesin olmayan bilgiler için (duruşmaya dair bir detay, gözaltı sayısı, maruz kalanın çocuk olup olmadığı gibi) varsayımda bulunulmamalı, sosyal medya gibi bilginin hızlıca yayıldığı kanallardan, güvenilir veriyi teyit mekanizmalarını kullanarak edinilmelidir.

YEDİNCİ BÖLÜM

RAPORLAMA

Raporlama, insan hakları izleme faaliyetinin temel bir unsurudur. İhlal iddialarının araştırılması veya izlenmesi yoluyla elde edilen bilgi, bulgu ve kanıtların kayıt altına alınması, korunması, değerlendirilmesi, öneriler, ulaşılan sonuçlar ve taleplerin yorumlanması, tartışılması amacıyla yazılı olarak paylaşılan materyalin hazırlanması faaliyetidir. Raporlama, hakikatin ortaya çıkarılması, ilgili tarafların bilgilendirilmesi, müzakere yolunun açılması, savunuculuk yapılması, olumlu yönde değişim sağlaması hedeflerini de içermelidir.

Rapor

- Toplanan bilgilerin ve ulaşılan kanıtların yorumlanması ve tartışılması yoluyla hakikatin ortaya çıkartılmasına katkıda bulunur.
- İhlallerin ve sorumluların tespit edilmesini, görünür hale gelmesini sağlar.
- İçerdiği tespit, tavsiye ve talepler ile verili durumun değişmesini hedefler.

1. Genel Raporlama İlkeleri

1.1. Amaç ve Hedef Kitle

İnsan hakları raporları bir dizi farklı gerekçelerle üretilebileceği için, öncelikle raporun temel hedefleri tanımlanmalıdır. Temel hedefin yanı sıra rapor, çalışmanın başarılmaması düşünülen diğer hedefleri ve beklentileri de içermelidir.

Yapılan araştırma ve inceleme akabinde ortaya çıkan sonuç ve yapılan değerlendirmelerin, zamanında, nesnel, güvenilir bir biçimde paylaşılabilmesi için temel mesajları, hedef grubu, raporun yayınlanma zamanı, içerik, biçim, ayrıntı düzeyi, dil ve sunum şekli önceden belirlenmelidir.

İnsan hakları alanında hazırlanan raporlar savunuculuk ve dönüştürme faaliyeti olduğundan hedef kitlenin bilgiye ulaşma yolları, gereksinimleri, değerlendirme araçları ve mücadele potansiyeli dikkate alınarak hazırlanmalı ve katılımı hedeflenmelidir.

1.2. Doğruluk ve Titizlik

İnsan hakları raporları, üzerinde uzlaşmış standartlara göre toplanmış bilgi ve kanıtlara dayanmalı, doğru ve kesin olmalıdır. Genel bir ilke olarak, raporlar hazırlanırken hedef grubun ele alınan konu hakkında ön bilgisinin olduğu varsayımını yapmamak gerekir. Raporlar, daha önceki raporlara ya da diğer belgelere başvurmaksızın anlaşılabilir olmalı; diğer bir deyişle, kendi başına bütünlüğü ve derinliği olacak bir tarzda hazırlanmalıdır. Raporu hazırlayanlar, ele aldıkları insan hakları durumunu ya da sorununu tasvir ederken, doğru ve tutarlı bilgiyi hedefledikleri grupların anlayacağı bir biçimde ve ayrıntılı olarak sunmalıdırlar.

1.3. Raporun Tarzı ve Dili

Rapor, hakikati ortaya çıkarmak ve hedef kitleyi bilgilendirmek amacıyla, olayı, arka planını, kanıtları, ulaşılan sonuçları, değerlendirme ve değişim taleplerini kapsamalı; uygun ve anlaşılır bir bölümlleme ile sunulmalıdır.

Olgu ve olaylara ait nesnel durumu yansıtmak; tarafların tutum, davranış ve düşüncelerini aktarmak; şeffaflığı sağlamak; raporun niteliğini ve güvenilirliğini artırmak için raporda kullanılan dil net, yalın ve açık olmalıdır. Raporlar, öznel öğelerden, jargon ve gereksiz sıfat kullanımlarından uzak olmalı, basit ve tarafsız bir dille yazılmalıdır.

Rapor, toplanan tüm bilgileri hakkaniyetli bir şekilde yansıtmalı ve önyargıdan kaçınılmalıdır. Raporun “önyargılı” olduğuna ilişkin bir izlenim oluşmasına yol açabilecek “siyasal” ya da “duygusal” bir dil kullanılmamalı, olaylar ya da insan hakları sorunları tarafsız bir dille aktarılmalıdır.

Raporda kanıta dayalı bilgiler ile diğer yollarla elde edilen bilgilerin aktarımlarında kullanılan dil ve seçilen sözcükler, bu yolların farklarına işaret etmeli, kanıta dayalı olmayan bilgileri değersizleştirecek ve anlamsızlaştıracak bir dil kullanılmamalıdır. Kullanılan bazı kavramlar ve sözcüklerle ilgili gerekirse açıklama yapılmalı ve kaynak gösterilmelidir.

Belirli olgu veya iddiaların desteklenemediği durumlarda (örneğin, tam olarak tespit edilemeyen bir olay) veya bir kaynağın güvenilirliği teyit edilemediğinde (örneğin, internetten erişilen video görüntüleri), bu durum raporda açıkça belirtilmeli; ilgili iddia veya bildirim, doğrulanmış verilerden ayrı sunulmalıdır. İnsan hakları savunucuları, “bildirildiğine göre” veya “iddiaya göre” gibi ifadeler kullanarak doğrulanmamış bilgileri rapor edebilirler.

Raporlarda ihlallerin gerçekleştiğine dair ikna edici kanıtlar ve veriler yer almalıdır. Raporda yer alan doğrulanmış gerçekler veya bilgiler, bağımsız uzman ve gözlemciler tarafından da ihlalin gerçekleşmiş olabileceği konusunda aydınlatarak, yorum ve değerlendirme yapabilmesini sağlayacak yeterlilikte olmalıdır. Daha ciddi veya tartışmalı iddialarla karşı karşıya kalındığında insan hakları savunucularının daha yüksek bir kanıt standardı uygulamasını veya bilgileri bağımsız kaynaklarla çapraz kontrol etmelerini gerektirebilir.

İpuçları

- Bir olguyu ya da bir fikri net bir biçimde ifade edin
- Sunulan bilgi ya da altı çizilmesi istenen konunun cümlelerin ya da paragrafın başında açıkça belirtildiğinden emin olun.
- Pasif cümle yerine aktif cümle kurun
- Kısa cümleler ve paragraflar kullanın
- Tekrarları ve gereksiz kelimeleri ayıklayın
- Uygun bir dil kullanın - çok fazla sıfat, zarf veya jargondan (örneğin avukatlık jargonu) kaçının
- Kısaltmalardan ve kısa adlar kullanmaktan kaçının, bunları kullanmanız gerekiyorsa, mümkün olduğunca az kullanın ve daima açıklayın.
- Toplumsal cinsiyete duyarlı dil kullanın
- Farklı kaynaklardan yararlandığınızda, doğrudan alıntı kullanın.

1.4. Tutarlılık

İnsan hakları raporları; insan hakları bilgisine, terminolojisine (örneğin, isimlerin ve yerlerin standartlaştırılmış yazımı, ihlallerin niteliği), etik ilkeler, araştırma yöntemleri, veri toplama, değerlendirme, tartışma, yorum, sonuç ve sunum yönünden ortaklaştırılmış bir yaklaşımla hazırlanmalıdır. Amaç, yöntem, kanıtların toplanma ve değerlendirme biçimi çalışmanın bütünüyle ve kendi içinde çelişki taşımamalı ve tutarlı olmalıdır. Farklılık içeren bir düşünce, yöntem, kanıt söz konusu ve aktarılması düşünülüyorsa, bu durum dışarıda bırakılmamalı, öznel koşul belirtilerek genel çerçeveye/tutum ile farklılığı paylaşılmalıdır.

İnsan hakları örgütlerinin var olan raporlama rehberleri ve formatlarının yanı sıra oluşturdukları yeni rehber ve formatlar tutarlılığın sağlanması için de yol gösterici olacaktır. Raporlama sürecine (veri toplama, bileştirme, analiz etme) dahil olan herkesin kullanabileceği standartlaştırılmış, kullanılacak terimlere sahip, veri aktarma alanları önceden belirlenmiş bir insan hakları veri tabanının kullanımı tutarlılığı sağladığı için raporlama sürecini kolaylaştıracaktır. Raporun hedeflenen amacına uygun olması, mevcut bilgileri, kanıtları, aktarımları karşılaştırması, ortak değerlendirme ve sonuçlara ulaşılması için raporlama formatının da uygun olması önerilir.

1.5. Zamanlama

İnsan hakları sorunlarına yönelik hızlı raporlama, sadece konuyu kamu otoriteleri ve diğer ilgili tarafların gündemine zamanında getirmek bakımından değil ama aynı zamanda erken bir uyarı sistemi olarak ve gelecekte de aynı ihlalin tekrarlanmasını önlemek üzere pozitif bir etki doğuracak eylemliliğe girişmek için de önemlidir.

Halihazırda bilgi taze iken, insan hakları savunucuları yapılmış görüşmeleri, toplanmış bilgi ve kanıtları hızlıca bir araya getirmelidir. Bir veri tabanının varlığı, hız açısından pek çok kolaylık sağlayabilmektedir.

1.6. Raporların Denetim Yolları

İzleme yapan örgütlerin yapılarına bağlı olarak raporların denetim yolları belirlenebilir.

Raporların yayınlanmadan önce kontrolden geçirilmesi raporu daha da güvenilir hale getirecektir.

Bu kontrol, ilgili bilgi ve analizin tam olarak birbirine uyumunu, siyasi olarak nazik olan bir konu var ise en uygun sunma biçimin ne olduğunu tanımlamayı ve raporun amacına uygun olup olmadığını içermelidir.

1.7. Zarar Vermeme

Yayınlanacak veri ve raporlarla ilgili risk ve tehdit değerlendirmesi yapılmalıdır. inceleme/araştırma, belgeleme ve raporlama çalışmalarını yürütenler hem çalışma hem kendileri hem de şiddetten etkilenmiş gruplar yönünden riskleri ve sakıncalı sonuçları değerlendirerek önlem almalı, bu tür durumlarla karşı karşıya kalındığında hızlı ve uygun çözüm için izlenecek yol ve atılacak adımlar önceden planlanmalıdır. Hedef gruplar yönünden risk içeren bilgilerin, raporda nasıl, ne zaman, ne şekilde paylaşılacağı değerlendirilmelidir. Riskler nedeniyle bilgilerin bir bölümünün paylaşılmasına karar verildiğinde riskleri gidermek için neler yapılacağı ve bilgilerin daha sonra paylaşılması için nasıl bir izleneceği belirlenmelidir.

Kişiler veya gruplardan elde edilen bilgilerin, kayıt altına alınan verilerin raporda nasıl yer alacağı, verilerin paylaşılmasının getireceği riskler, bu durumda izlenecek yol, raporun yayınlanacağı tarih yönünden kaynak kişiler bilgilendirilmeli ve onayları alınmalıdır.

1.8. Değerlendirme, Tartışma ve Yorum

İnsan hakları inceleme raporları hem olay ve olaylarla ilgi gerçekten ne olduğu/ne yaşandığına dair bilgiyi hem de bu bilginin değerlendirme ve yorumunu içermelidir.

Değerlendirme ve yorum, izleme faaliyeti sırasında kanıtlara, toplanan bilgilere ve tanıklıklara dayalı olarak olayın ne olduğuna, nerede ve ne zaman gerçekleştiğine, failin ve zarar görenin kim olduğuna ve bu fiilin niçin gerçekleştiğine dair nesnel bilgiyi içerir. Değerlendirmenin ilk adımı, yaşanan ihlale ilgili nesnel bilgileri ortaya çıkarmak ve bu bilgileri ortaklaştırmaktır. Bilgilerde farklılık/eksiklik varsa farklı bilgiler ve eksiklikler kaynak gösterilerek paylaşılmalı ve buna yol açan nedenlere dair bilgi nesnel olarak verilmelidir.

Gerçek durumla ilgili şu sorulara cevap verilmelidir:

- Kim, kime ne yaptı?
- Ne zaman?
- Nerede?
- Nasıl?
- Niye?

Gerçeklikle ilgili bilgilerin nesnel olarak verilmesi tek başına yeterli olmayıp ihlalin ortaya çıkmasına yol açan nedenler, bu durumun ne anlama geldiği, hukuksal arka planı, ihlal sonrasında yaşananlar, adalete erişim, yargılama, giderim yollarının neler olduğu ve bir daha tekrarlanmaması nasıl sağlanacağına dair değerlendirme, yorum ve önerileri içermelidir.

Değerlendirme ve Yorum şunları kapsamalıdır:

- Olay ve olguların değerlendirmesi
- Yasal/hukuki değerlendirme (ulusal/uluslararası insan hakları standartları ve etik ilkeler yönünden)
- Faillerin sorumluluklarının analizi

1. 9. Sonuç

Raporda yer alan araştırmanın amacı, ihlalin ne olduğu, araştırmanın yapıldığı tarih, araştırma heyetinin kimler/kuruluşlardan oluştuğu, araştırmada kullanılan yöntemler, ulaşılan bilgiler doğrultusunda gözlenen ihlaller ve önerilerin tümünü özetleyecek biçimde sunulmalıdır.

1.10. Kaynaklar

İnsan hakları inceleme raporlarında raporun yazımında kullanılan bilgi kaynakları (yararlanılan makaleler, raporlar, bilimsel görüşler, görüşme tutanakları, haber ve görsel materyaller vb.) kim tarafından, nerede, hangi tarihte alındığı anlaşılabilecek ve daha sonra ulaşılabilecek şekilde paylaşılmalıdır.

2. Rapor Türleri

2.1. İç Raporlar

Alanda faaliyet gösterenlerin bilgiyi kendi aralarında paylaşımına sokmak için ya da alandaki insan hakları savunucusunun bağlı olduğu örgütün yönetimine bilgiyi aktarmak için kullanılır. Tipik olarak, bu raporlar aşağıdakileri kapsar:

- Mağdurlarla ve/veya mağdur yakınlarıyla, olayların tanıklarıyla, suçlanan faillerle veya diğer bilgi kaynaklarıyla yapılan bireysel görüşmeleri/röportajları içeren raporlar,

- Meydana gelen bir olay ya da soruşturma süreci ile ilgili raporlar,
- Ani olarak ortaya çıkan acil durumlarla baş edebilmek ve ne yapılacağına karar verilmesi için hazırlanan raporlar.

2.2. Görüşme Raporları

Görüşme raporları, bir görüşme sırasında bir bireyin (mağdur, tanık, iddia edilen fail veya başka bir kaynak) verdiği bilgilerin yazılı hale getirilmiş belgeleridir.

Raporlar, bilgilerin doğru bir şekilde kaydedildiğinden emin olmak için röportajdan sonra mümkün olduğunca erken bir tarihte hazırlanmalıdır. İnsan hakları örgütleri her bir görüşme ile ilgili bilgileri tek tek sisteme girmelidir.

Görüşme raporlarında yer alan bilgiler, diğer raporları destekleyici niteliktedir.

Görüşme raporları gizli bilgiler içerdiğinden, normal olarak yalnızca özel olarak belirlenmiş personel ile paylaşılırlar.

Raporda yer alan anlatım, görüşülen kişi tarafından verilen bilgiye mümkün olduğu kadar sadık olmalı ve durumdan haberdar olmayan herkesin bilgiyi en iyi şekilde anlayabilmeleri ve kullanabilmeleri için gerekli olan ayrıntı düzeyine sahip olmalıdır.

Mülakat raporları normalde üçüncü tekil kişi ağzından yazılmalı (ör. “Dedi ki...”) ve mümkün olduğu kadar, görüşülen kişinin gerçekleri, ihlalleri ve ilgili kişileri nasıl açıklıyor ise öyle kullanılmalıdır.

2.3. Kamuya Açık Raporlar

Genellikle bu raporları hazırlayan kuruluşların temel hedefleri, belirli savunuculuk stratejisinin hayata geçmesidir. Temel olarak bu raporlar aşağıdakileri kapsar:

- İnsan hakları durumuna ilişkin olarak belirli bir konudaki araştırma raporları,
- Birleşmiş Milletler organlarına ve mekanizmalarına raporlar,
- Avrupa Konseyi organlarına ve mekanizmalarına raporlar.

3. Raporun Yapısı

İyi planlanmamış, inceleme için gerekli insan gücü ve ekipman olmaksızın yapılacak izleme ve belgeleme çalışmaları sonrası hazırlanan raporlar, hakikatin ortaya çıkarılmasına katkı vermemekte, hatalı ve sübjektif algıları güçlendirmekte ve inceleme yapan heyetin/insan hakları örgütünün güvenilirliğine zarar vermektedir.

Rapor süreçte gerçekleştirilen tüm çalışmanın kayıt altına alındığı, değerlendirildiği ve ulaşılan sonuçların paylaşıldığı yazılı belgelerdir. Dolayısıyla hazırlanacak rapordaki; araştırma ve görüşmenin niçin, kim tarafından, ne zaman hangi yöntemle yapıldığı, toplanan bilgilerin, ulaşılan kanıtların neler olduğu, bu bilgilerin insan hakları, hukuk, ulusal ve uluslararası standartlar yönünden ne ifade ettiği, nasıl değerlendirildiği, sonuçlarının neler olduğu, tekrar yaşanmaması için neler yapılması gerektiği ve süreçte kullanılan kaynakların neler olduğu belirtilmelidir.

Araştırmada kullanılan yöntem raporun hangi formatta sunulacağı konusunda yol göstericidir. Farklı biçimler kullanılsa da raporların temel unsurları olan “*Raporun amacı, heyet ve incelemeyle ilgili bilgiler, yöntem, ulaşılan bulgu ve bilgiler, değerlendirme, sonuç, öneri ve talepler ile kaynaklar*” ayrı başlıklar halinde yer almalıdır.

Raporun bölümleri

- Özet
- Amaç
- İzleme ve belgeleme çalışması hakkında bilgi
 - çalışmayı/ziyareti yapan heyetin bileşimi, oluşturulma biçimi, görev ve yetkileri
 - yapılan çalışmanın/ziyaretin tarihi/süresi
 - siyasi gelişmeleri, toplumsal ve ekonomik veri ve dinamikleri belirleyen bağlam/arka plan bilgisi
- Çalışma yöntemi/metodoloji
 - bilgilerin toplanma, kayıt ve kontrol yöntemi
 - değerlendirme için izlenen yol
 - başvuru veya kullanılan rehber ve formlar
- Ulaşılan bilgi ve kanıtlar
 - iddia edilen ve belirlenen ihlaller
 - görüşmelerden öğrenilen bilgiler ve izlenimler
 - farklı kaynaklardan edinilen bilgiler (medya, sosyal medya)
- Toplanan bilgilerle iddiaların değerlendirilmesi
 - tespit edilen ihlallerin ulusal ve uluslararası hukuk belgeleri ile analiz edilmesi,
 - ihlalinin varlığına dair varılan sonuçlar ve sorumluların belirlenmesi
 - varılan sonuçların uzman görüş ve değerlendirmeleri ile desteklenmesi
- Sonuç, öneri ve talepler
- Kaynaklar

Olası rapor ekleri

- Olaylara dair zaman çizelgesi
- Haritalar
- Uydu görüntülerinin incelemesi
- Devlet ya da ilgili aktörlerle yapılan yazışmaların kopyaları
- Ziyaret edilen yerlere ilişkin detaylar
- Karşılaşılan kişi ve kurumların listesi (güvenlik riski olmayan durumlarda)
- Heyetin çalışmalarına katkıda bulunan kişi ve kuruluşlara teşekkür (eğer bununla güvenlikleri tehlike altına girmeyecek ise)

4. Raporun Paylaşımı Sonrası Yürütülecek Çalışmalar

İnsan hakları savunucuları, raporun etkililiğini en üst düzeye çıkaracak ve uygun bir işbirliği stratejisi geliştirecek şekilde, aynı durum, konu alanı veya ülke üzerinde çalışan diğer insan hakları savunucuları, uluslararası kuruluşlar ve ilgili hükümetlerle müzakere ederek gerekli adımların atılması ve ortak hareket edilebilmesi için uygun yöntem ve araçlar bulma konusunda çabalamalıdır.

İnsan hakları savunucuları, hükümetin ve diğer ilgili kurumların kendi raporunu kabul etmesini ve tavsiyelerini yerine getirmesini teşvik etmek için en iyi yöntemleri değerlendirmelidir. Bu, diğer yerel ve bölgesel insan hakları örgütleri, STK'larla çalışmayı, diplomatik brifingler düzenlemeyi, ilgili yerlerde bölgesel ve uluslararası kuruluşların toplantılarına katılmayı ve katkıda bulunmayı, ilgili eğitim ve öğretimi yürütmeyi ve sosyal medya da dahil olmak üzere medyayı kullanmayı içerir.

İnsan hakları savunucuları, raporun yayınlanmasından sonra raporun konusuyla ilgili gelişmeleri mümkün olan her yerde izlemelidir. Böyle bir durumda bir takip görevi ve / veya raporu düşünülebilir.

KAYNAKLAR

- Briere, J. ve C. Scott (2021). *Travma Terapisinin İlkeleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Göral, Ö. S. (2019). “Bir mücadele alanı olarak ‘hakikat’: Tanıklık, belgeleme ve telafi üzerine düşünmek”, Hafıza Merkezi tarafından hazırlanan video-ders. URL: <https://hakikatadaletahafiza.org/bolum-1/>
- Guzman, M. ve Verstappen, B. (2009). *Dokümantasyon Nedir?*. URL: <http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2009/04/dokumantasyonnedir.pdf>.
- Guzman, M. ve Verstappen, B. (2009). *İzleme Nedir?*. URL: <http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2009/04/izlemenedir.pdf>.
- Herman, J. (2021). *Travma ve İyileşme*. Çev. T. Tosun. Literatür Yay.
- Oğlağ, Z. (2017). “Poliklinik Koşullarında Örselenmiş Hastaya Yaklaşım”. *Psikiyatride Güncel* 7(4).
- Oğlağ, Z. (2018) “Kitlese Şiddet ve Toplumsal Travmalar Ardından Ruhsal Müdahale”, *Psikiyatride Güncel* 8(1).
- OHCHR (2001). *Training Manual on Human Rights Monitoring*. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/training7Introen.pdf>.
- OHCHR (2011). *Manual on Human Rights Monitoring*, “Chapter 13: Reporting”. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Chapter13-MHRM.pdf>
- Ravindran, D.J. (1996). *Training on Fact-finding and Documentation of Human Rights Violations: A Trainer’s Manual*. URL: <https://searchlibrary.ohchr.org/record/6072?ln=en>
- The Advocates for Human Rights & US Human Rights Network (2011). *A Practitioner’s Guide to Human Rights Monitoring, Documentation and Advocacy*. URL: https://www.theadvocatesforhumanrights.org/Res/practitioners_guide_final_report.pdf
- UNDP (tarih belirtilmemiş). *Trainer’s Guide: Human Rights Monitoring and Fact-Finding for National Human Rights Institutions*. URL: http://ennhri.org/wp-content/uploads/2020/05/undp_trainer_s_guide_on_fact_finding_and_monitoring.pdf
- Yüksel, Ş. (2009). “Travmatik Yaraların Açığa Çıkmasında ve Onarılmasında Görüşme Ortamı”, *Klinik Gelişim* 22(4).

Hollanda Kraliyeti

Alipaşa Mahallesi Baro Sk. No: 20 İpekyolu/VAN

vanbarosu@gmail.com www.vanbarosu.org.tr

+90 432 214 58 04